

Od rozprávok k alegórii národného života (Ku konštituovaniu alegórie zakliatej krajiny v slovenskom romantizme)

Jana Pácalová

PÁCALOVÁ, J.: From Fairytales to Allegories of the National Life (On Establishing the Allegory of A Cursed Country in Slovak Romanticism) SLOVENSKÁLITERATÚRA 64, No. 1, p. 5 – 32

Key words: Romantic topics, fairytale, allegory, myth

The paper is concerned with establishing the allegory of a cursed country in Slovak Romanticism, which is one of the defining signs in the works by the poets of the so-called Levoča School, however, their sphere of action was actually (as it is demonstrated in the material processed) considerably wider. The goal of the paper is to show when, in what way and through what mechanisms an originally neutral and general term, which was and still is an integral part of the language schemes (in the general sense, featuring a potentially implicit reference to the Bible – a curse), has transformed to one of the defining motifs of the Romantic topics, what way, in what forms and functions, it has become part of the mythic and poetic image (simile, symbol, allegory) and what mechanisms made it possible for the term to develop a form of one of the Slovaks' best-known national myths.

Kľúčové slová: romantická topika, rozprávka, alegória, mýtus

I.

Spoločným menovateľom poézie autorov tzv. levočského okruhu (Peter Kellner-Hostinský, Mikuláš Dohnány, Ján Botto, Pavol Dobšinský a i.) je zobrazovanie skutočnosti prostredníctvom charakteristického výrazového inventáru, symbolov a alegórií. Ich zdrojom je rozprávkový svet, presnejšie svet čarovnej (fantastickej) rozprávky, ku ktorému odkazujú celkom otvorene. Rozprávkové motívy zakliatej krajiny a jej osloboditeľa (v podobe najmladšieho syna, starca, vešťača, proroka...), lietajúcich koňov, čarovných mečov, prútikov, drakov, mátoch a bosoriek v ranej tvorbe týchto autorov rozširujú okruh romantických motívov, etablovaných v poézii od polovice tridsiatych rokov 19. storočia (symboly orlov/sokolov, húsok/kačiek, Tatry metonymizované Kriváňom, Tatra ako personifikácia matky Slávy, rumy, búrky/blesky/mraky vyjadrujúce ohrozenie a oproti nim motívy slnka/lúčov/svitania vo význame nádeje, očakávania zmeny a i.) a významovo

6 aj funkčne ich modifikujú. Základný register týchto motívov príznačne stvárnil Ján Botto v kresbe k záhlaviu časopisu *Holubica* (1846/47).¹ Oskár Čepan „prečítal“ Bottovu kresbu ako „inštruktívny vstup do motivicko-kompozičného výkladu básne-poémy Svetský víťaz“.² Jej významová platnosť je ale podstatne širšia: presahuje Bottovu báseň aj tvorbu tohto básnika. Môžeme ju vnímať ako záväzný inventár romantických toposov spojených s motívom zakliatej krajiny, ktorý má v slovenskom romantizme dôležité postavenie a funkciu.

Cieľom tejto štúdie bude ukázať, kedy, akým spôsobom a akými mechanizmami sa pôvodne nepríznakový, všeobecný pojem, ktorý bol (a dodnes zostáva)³ bežnou súčasťou rečových schém (vo všeobecnom význame s potenciálne implicitným odkazom na biblický text – kliatba), transformoval na jeden z určujúcich motívov romantickej topiky, akým spôsobom, v akých podobách a funkciách sa stal súčasťou mýtopoetického stvárnenia⁴ (prirovnanie, symbol, alegória) a napokon akými mechanizmami nadobudol podobu jedného z najznámejších národných mýtov Slovákov.

II.

Samostatná práca, ktorá by sa venovala motívu zakliatej krajiny a s ním súvisiacim ďalším rozprávkovým motívom v tvorbe romantikov, zatiaľ neexistuje.⁵ V starších literárnohistorických prácach sa o nich hovorí implicitne, parciálne, v súvislosti s inými výskumnými témami, napr. konštrukčnými princípmi romantickej epiky, romantickým činom a charakterom romantického hrdinu, pri mapovaní vzťahu romantickej literatúry a folklóru, charakteristike „prevažujúcich tém“ v ranej poézii Levočanov či ako o príznačnom spôsobe obrazného pomenovania aktuálnej skutočnosti na prahu rokov „suchoty a nemoty“. Hoci ucelená recepcia motívu zakliatej krajiny nevznikla, literárnohistorická reflexia poézie, v ktorej figuruje, napovedá, že literárna historiografia vnímala motív zakliatej krajiny ako charakteristický znak poézie Levočanov a jednu z najvýraznejších literárnych schém tohto obdobia.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že ak staršie literárnohistorické texty venovali pozornosť tomuto motívu, zaujímali sa oň najmä v súvislosti s alegorickým či symbolickým zobrazením skutočnosti. Napr. Peter Kellner-Hostinský sa z tohto hľadiska považuje za básnika, ktorý „najvýraznejšie rozvinul alegóriu

1 Rukopisný zábavník zostavený Pavlom Dobšinským je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine pod sign. C1398, faksimilné vydanie vyšlo v Martine : Matica slovenská, 1977. Každá Bottova kresba na 17 záhlaviach časopisu je originál.

2 ČEPAN, Oskár: Bottov asketický hrdina. In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 2, s. 95 – 96.

3 Pozri *Slovník slovenského jazyka V*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 455.

4 K tejto problematike v českom literárnom prostredí pozri OTRUBA Mojmir: Kreačné mýtu poezii: Erbenova Vrba. In: *Česká literatura*, roč. 20, 1972, č. 1, s. 37 – 54; tiež v knižnom výbere OTRUBA Mojmir: *Znaky a hodnoty*. Praha : Český spisovatel, 1994, s. 125 – 147.

5 Motívom zakliatej krajiny na pozadí alegórie národného života som sa venovala v príspevku Od rozprávok k alegórii národného života. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Prednášky XLVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Jana Pekarovičová – Miloslav Vojtech (eds.). Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 179 – 192, ktorá vznikla v rámci projektu Diskurzivita literatúry 19. storočia v česko-slovenskom kontextu financovaného grantovou agentúrou GA ČR P 406/12/0347. Táto štúdia je jeho rozpracovaním a doplnením.

Slovenska a slovenčiny“,⁶ Ján Botto „vo veľkej časti svojej tvorby priviedol básnickú metódu alegorického zobrazovania vari k najväčšej nožnej dokonaloŝti“⁷ atď. Mechanizmus tvorby alegórií a odkrývanie ich významov u jednotlivých básnikov, alebo minimálne interpretácie textov, ktoré sú z tohto hľadiska považované za najreprezentatívnejšie, a to *Zakliata krajina* a *Syn Tatier* Mikuláša Dohnányho, *Svetský víťaz* a *Poklad Tatier* Jána Bottu, *Silvestrova noc* a *Orol tatarský* Petra Kellnera-Hostinského, sú dostatočne známe, ďalej sa pri nich preto nebudem zastavovať.

O alegórii zakliatej krajiny ako literárnej schéme uvažoval otvorene až Oskár Čepan: „Slovenské romantické myslenie pomenúvalo svoje konkrétne ciele cez inotaje a cez obrazový systém dobových literárnych konvencií. Alegorické obrazy ‚zakliatych krajín‘, hrdinské skutky najmladšieho a najzaznávaniejšieho synka – popolvára – predurčeného sňať kliatbu zo svojho rodu, ale aj veŝtca, zvesťovateľa ‚východu slnca‘ boli priehľadné zástupky faktov, o ktorých sa v súkromí hovorilo nepochybne celkom otvorene.“⁸ Štúdie, ktoré Čepan publikoval od osemdesiatych rokov,⁹ naznačujú, že zamýšľal venovať sa tejto téme podrobnejšie a vybrané rozprávkové motívy vnímal v poézii Levočanov ako nosné a zakladajúce. Na základe toho, akým spôsobom usúvzťažnil spracovanie rozprávkových motívov v poézii s filozofiou a koncepciami generovanými v levočskom prostredí, je zrejmé, že keby svoju prácu dokončil, motívu zakliatej krajiny (a rozprávkovým motívom širšie) by venoval svojbytný priestor. Či viac: textové indicie z jeho posledných štúdií napovedajú, že alegóriu zakliatej krajiny by predstavil ako konštitutívny prvok a jeden z určujúcich ideovo-filozofických zdrojov romantického myslenia, presnejšie jeho „levočského variantu“.

Dôvodom skôr implicitného, „nepomenovaného“ uvažovania o alegórii zakliatej krajiny ako o jednej z určujúcich romantických schém v staršej literárnej historiografii by o. i. mohla byť skutočnosť, že staršie generácie ju vnímali v skupine tzv. banálne samozrejmych javov, ktoré nie je potrebné pomenovávať či interpretovať, lebo sa rozumejú takpovediac „samé sebou“. Na túto skutočnosť naráža aj Pavol Vongrej, keď o romantických alegóriách zakliatych krajín píše ako o ľahko dešifrovateľných,¹⁰ či Oskár Čepan, ktorý v súvislosti s Dohnányho „programovými básňami“ (Čepanovo hodnotenie) *Zakliata krajina* a *Syn Tatier* konštatuje: „Nachádzame v nich všetky podstatné motivické rekvizity, typické pre levočský okruh romantickej poézie, ako sú zvýraznené aj v tvorbe Jána Bottu, najmä v jeho *Svetskom víťazovi*. V ich strede je zvyčajne motív odklínania

6 VONGREJ, Pavol: *Zlomky z romantizmu*. Bratislava : Tatran, 1982, s. 139; takéto hodnotenie ako prvý vyslovil už J. Vlček (pozri ďalej).

7 ŠMATLÁK, Stanislav: *Romantická epika alegorická*. Poznámky k vývinu slovenskej epickej poézie V. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*, 1959. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 18.

8 ČEPAN, Oskár: *Bottov asketický hrdina*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 2, s. 93.

9 *Svetský víťaz Jána Bottu*. In: *Ján Botto – život a dielo*. Ed. Július Bolfík. Rimavská Sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1983, s. 29 – 45; *Romantický mytológizmus Petra Zábója Kellnera-Hostinského*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 105, 1989, č. 3, s. 94 – 99; *Vizionár praxe Mikuláš Dohnány*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 38, 1991, č. 1 s. 1 – 20; *Bottov asketický hrdina*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 2, s. 89 – 106 (z rukopisnej pozostalosti O. Čepana zostavila a zredigovala Eva Jenčíková).

10 VONGREJ, Pavol: *Keby si počul všetky tie víchrice... Vjber neznaméj slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 298 – 299.

tisícročnej poroby. Sprevádžajú ho orly, profetický starec a postava mládenca. Tento na pozadí evokácie slávnej minulosti ‚svety borí a nové si tvorí‘. Na pohľad je tu všetko romanticky konvenčné tak, ako sú konvenčné aj typy použitých rýmov.“¹¹

Dôvody, prečo sa motív zakliatej krajiny nestal predmetom samostatnej štúdie, môžu byť aj metodologické, predovšetkým východisko v preferencii kvalitatívnych ukazovateľov poézie, v ktorej figuruje. S výnimkou pozoruhodne homogénnej, pozitívnej recepcie ranej tvorby Jána Bottu¹² nemali staršie generácie literárnych historikov pre tento typ poézie príliš veľké porozumenie. Stanislav Šmatlák sa vysmial z ústretového prijatia alegórií zakliatej krajiny a rozprávkovej obraznosti všeobecne (v poézii Petra Kellnera-Hostinského) Vlčekom a Krčméryom,¹³ rovnako Pavol Vongrej označil tvorbu tohto básnika za „záplavu priemerných ‚básnických‘ ponášok či veršovačiek, v ktorých okrem rutinérskeho rýmovania nezabýsla vôbec iskra poézie“ a tvorbu Levočanov vo všeobecnosti ako „presilu veršovania (nie poézie!)“.¹⁴ Oskár Čepan síce rovnako kriticky pripomenul, že „prevažná časť tejto študentskej poézie je nesporne epigónska a doslova začiatočnícka“, ale na druhej strane symptomaticky vyzdvihol jej dobovú hodnotu, ktorú identifikoval mimo estetických rámcov a ktorá ho priviedla k významu tejto poézie a v nej alegórie zakliatej krajiny vôbec: „Napriek všetkej naivnosti a literárnej simplifikatívности viaceré úprimné deklarácie programového rázu zaznamenávajú neopakovateľnú atmosféru, typickú práve len pre levočskú vyhňu obetavosti a askézy, ktorá v tvrdom a neúprosnom potlačení ‚predmetnosti‘ videla jedinú cestu k nedoziernym horizontom ideálov.“¹⁵

Nedostatky tohto typu poézie sú podľa literárnych historikov výsledkom prehnaných „zápasov“ mladých adeptov poézie „s literárnymi schémami svojich čias“,¹⁶ čiže aj s motívom zakliatej krajiny. Ako problém sa im na jednej strane javila úroveň a umelecká vyspelosť veršov, rozpaky nad umelecky málo „účinným“ vyjadrením nosných myšlienok, na druhej strane básnikom vytýkali,

11 ČEPAN, Oskár: Vizionár praxe Mikuláš Dohnány. In: *Slovenská literatúra*, roč. 38, 1991, č. 1 s. 8. S týmto názorom sa už súčasná historiografia celkom stotožňuje: „Tento inventár je všeobecne známy a netreba tu spomínať alegórie zakliatych krajín, symboly sokolov a orlov či Tatier, ktorým sa vysmieval i Kollár a Launer“ (KOVÁČIK, Lubomír: Francisciho poézia v kontexte dobového estetického ideálu a umeleckej praxe. In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 1, s. 47).

12 VAJANSKÝ, Svetozár, Hurban: Spevy Jána Bottu. In: *Národné noviny*, roč. 11, 1880, č. 59, s. 1–3, č. 60, s. 1–3, č. 62, s. 1–3, č. 63, s. 2–3; VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. V Turčí. Sv. Martine: Tlačou Knihlačiarskeho účastinárskeho spolku. Nákladom vlastným, 1890, s. 117–119, 215–218; MARTÁK, Ján: Ján Botto. In: BOTTO, Ján: *Súborné dielo*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 7–83; KOCHOL, Viktor: *Poézia štúrovcov*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1955; ŠMATLÁK, Stanislav: Romantická epika alegorická. Poznámky k vývinu slovenskej epickej poézie V. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*, 1959. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 5–47; KRAUS, Cyril: *Poézia Jána Bottu*. Bratislava: Tatran, 1981; KOVÁČIK, Lubomír: Básnik prvého sna. In: BOTTO, Ján: *Básnické dielo*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 617–632 a ďalšie. (Reprezentatívny výber z literárnohistorickej recepcie Bottovej tvorby ponúka L. Kováčik v cit. diele, s. 515–558.)

13 ŠMATLÁK, Stanislav: Romantická epika alegorická. Poznámky k vývinu slovenskej epickej poézie V. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*, 1959. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 14, 15.

14 VONGREJ, Pavol: *Zlomky z romantizmu*. Bratislava: Tatran, 1982, s. 15, 22.

15 ČEPAN, Oskár: Romantický „duch“ a Levoča. In: *Literárny archív 12/75*. Martin: Matica slovenská, 1976, s. 24.

16 ČEPAN, Oskár: Vizionár praxe Mikuláš Dohnány. In: *Slovenská literatúra*, roč. 38, 1991, č. 1 s. 7 (hodnotenie tvorby Mikuláša Dohnányho).

že iba zveršujúajú „apriórne filozoficko-historické tézy, ako ‚slovenský duch zvíťazi‘, ktoré nie sú jadrom štúrovskej poézie“.¹⁷ Kým koncom šesťdesiatych rokov 20. storočia, kedy sa koncepcia romantickej literatúry iba postupne vynaňovala z monolitného chápania stotožňujúceho tzv. „Štúrovu školu“ s romantickou literatúrou, sa tento typ poézie mohol javiť marginálny, zo súčasného pohľadu toto hodnotenie neobstojí, čo sa pokúsim ukázať v tejto štúdií.

III.

Literárne texty pracujúce s motívom zakliatia a z nich predovšetkým básne využívajúce tento motív a pridružené rozprávkové motívy ako alegórie národného života v najširšom zmysle slova sú charakteristické pre ranú básnickú tvorbu Levočanov s dominanciou v rokoch 1843 až 1848.

Za prvú báseň s motívom zakliatej krajiny označil Oskár Čepan¹⁸ Dohnányho *Zakliatu krajinu*, ktorú autor predniesol v kole Jednoty mládeže slovenskej 26. októbra 1844. Nie je zrejmé, kedy presne bola báseň napísaná, no spôsob Dohnányho práce na levočskej vzdelávacej pôde, ako ho dokumentujú levočské písomnosti,¹⁹ naznačuje, že čas medzi vznikom a prezentáciou diela nemusel byť v prípade tohto agilného študenta veľký. Datovanie do roku 1843 preto podľa môjho názoru nie je príliš pravdepodobné. V tomto roku však napísal rozsiahlu alegorickú báseň s motívom zakliatej krajiny Ján Francisci.²⁰ Báseň *Obet'* zaradil Jozef Miloslav Hurban do „prvého substrátu z poetických intencií slovensky prelomovej Nitry II 1844“.²¹ Poskytnutie takého významného publikačného priestoru tejto básni môžeme vnímať ako doklad jej prijatia generačnými autoritami a potvrdenie „konkurencieschopnosti“, komunikatívnosti alegórie zakliatej krajiny v literárnom priestore slovenského romantizmu v prvej polovici štyridsiatych rokov.

V porevolučnom období akoby alegórie zakliatej krajiny stratili na aktuálnosti aj príťažlivosť. Súvisí to predovšetkým s politicko-spoločenským dianím a z neho plynúcou dezilúziou, ale tiež s básnickým vyzrievaním a literárnym či profesijným profilovaním autorov. Napokon, básne alegorizujúce Slovensko/slovenský národ, slovenčinu, „slovenský život“ v zmysle jeho predmetnej skutočnosti na jednej strane alebo duchovnej podstaty, významné osobnosti kultúrno-spoločenského života (predovšetkým Ľudovíta Štúra) a kľúčové udalosti tohto obdobia (dohoda o spisovnom jazyku a jednotlivé historické „milníky“ jeho kodifikácie, zosadenie Ľudovíta Štúra z katedry, odchod bratislavských študentov z ústavu, vznik novín, časopisov a kultúrnych stánkov) sú prevažne básnickými prvotínami

17 CHMEL, Rudolf: Mikuláš Dohnány. Život a dielo (1824 - 1852). In: DOHNÁNY, Mikuláš: *Dumy*. Bratislava : Tatran, 1968, s. 16.

18 ČEPAN, Oskár: Bottov asketický hrdina. In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 2, s. 93.

19 Napr. v zápise zo zasadnutia kola Jednoty 31. mája 1845 Dohnány (autor zápisnice) zaznamenal, že referovať mali Porubský a Sielnický, „ale že tieto povinnosti svojej zadost' neurobili, a preto prísne od správcu kola nášho napomenutí boli: čítajú na budúcu príležitosť urobenú prácu svoju Dohnáni: 3 listi obsahu asi tohto“ (Zápisnica jednoty mládeže slovenskej v Levoči 1845, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, sign. M31A1).

20 V rukopise autor uvádza poznámku: Prešporok 1843. Publikovaná bola v almanachu *Nitra*, roč. II, 1844, s. 123 - 133; neskôr v zbierke *Iskry zo zaviatej pahräby Janka Rimavského* (1889). Ďalej ju citujem podľa digitalizovanej verzie vydania FRANCISCI, Ján: *Iskry zo zaviatej pahräby*. Ed. Cyril Kraus. Bratislava : Tatran, 1977, dostupnej na stránke http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1141/Francisci_Iskry-zo-zaviatej-pahräby/6.

21 VONGREJ, Pavol: *Zlomky z romantizmu*. Bratislava : Tatran, 1982, s. 55.

10 romantikov, s výnimkou reprezentatívnych textov profilových osobností levočskej básnickej školy skôr epigónskymi cvičeniami študentov, pre ktorých bolo veršovanie viac konvenčnou cvičnou aktivitou pre potreby nevyhnutnej sebareprezentácie na oficiálnej (ústavy) alebo neoficiálnej (Jednota) vzdelávacej pôde ako vnútorne motivovanou umeleckou výpoveďou. Básnickú licenciu si spomedzi nich vydobyl a nasledujúce štyri desaťročia potvrdzoval Ján Botto, ktorý po roku 1849 nealegorizoval hrdinu odklínajúceho zakliatu krajinu, ale – ideu.²² Ján Francisci, Peter Kellner-Hostinský a Pavol Dobšinský presunuli ťažisko svojich literárnych aktivít do iných oblastí (hoci všetci traja zotrvali v symptomatickom dotyku s východiskovými ideami levočského filozoficko-estetického zázemia),²³ literárnu činnosť Mikuláša Dohnányho (a ďalších menej významných básnických činných Levočanov) zastavila predčasná smrť.

Počnúc rokom 1843 sa motívy zakliatej krajiny (a im príbuzné) vyskytujú v slovenskej literatúre a kultúre v zmenenej literárnosti až do súčasnosti. Frekvencované sú motívy zakliatia vyjadrujúce neuspokojivý stav či situáciu, nezriedka ako reflexia národného života v paradigme levočskej básnickej školy:

*„Jaj! deti, to tam zakliate lesy,
tam mne vy večne zaspíte!
,Neboj sa, mamko, však nás raz vzkriesi
lastovička na úsvite‘ [...]
Hmlisté, pošmúrne nebo nad Tatrou, Dunajom.
Tak je dáko otupno tým slovenským krajom,
jak zakliatou krajinou.“²⁴*

Treba poznamenať, že v tejto súvislosti Oskár Čepan príznačne otvára rozsiahlu kapitolu v akademických *Dejinách slovenskej literatúry III* práve pomenovaním deziluzívneho postoja slovenských romantikov ku skutočnosti na začiatku päťdesiatych rokov 19. storočia prostredníctvom štylizovaného romantického obrazu zakliatej krajiny.²⁵

Hoci sa motív zakliatej krajiny v tvorbe romantikov najčastejšie uplatňuje ako súčasť alegórie, v romantických textoch figuruje aj v iných funkciách.

22 Porov. ŠMATLÁK, Stanislav: Romantická epika alegorická. Poznámky k vývinu slovenskej epickéj poézie V. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*, 1959. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 28.

23 Spoločným menovateľom ich aktivít, hoci u každého z týchto romantikov v inom rozsahu a odbornom zábere, ostáva rozprávka. Publikáčne najagilnejší Pavol Dobšinský vydáva v spolupráci s Augustom Horislavom Škultétyom *Slovenské povesti* (1858 – 1861), vlastným nákladom *Prostonárodné slovenské povesti* (1880 – 1883), vrátane viacerých edícií folklóru v užšie etnografickom význame (publikácie pre Maticu slovenskú), a predovšetkým *Úvahy o slovenských povestiach* (1871), v ktorých kulminoval mytologický výklad rozprávky na Slovensku. V rovnakom roku vyšla ďalšia kľúčová bájoslovná práca, *Stará viera slovenská* Petra Kellnera-Hostinského, aj menej významná zbierka rozprávok *Poviedky pre slovenské deti*, ktorou sa Ján Francisci vrátil k edičnému spracovaniu a sprístupňovaniu rozprávok z polovice štyridsiatych rokov. Na rozdiel od Jána Bottu do svojho knižne publikovaného výberu zahrnul aj všetky svoje slovenské básnické prvotiny, vrátane rozprávkovej alegórie Obef.

24 Ján Botto: Smrť Jánošíkova. Cit. podľa BOTTO, Ján: *Básnické dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 192, 213.

25 ČEPAN, Oskár: Rozklad romantizmu. In: ČEPAN, Oskár – KUSÝ, Ivan – ŠMATLÁK, Stanislav – NOGE, Július: *Literatúra druhej polovice 19. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 19.

Symbolický či alegorický význam odkazujúci k typu alegórie zakliatej krajiny nadobúdajú motívy zakliatia a kliatby až na úrovni, keď presahujú konvenčný, vecný význam slova,²⁶ najčastejšie odkazom k rozprávkovému svetu. Vo svojom základnom význame²⁷ sú vo vzťahu k alegórii zakliatej krajiny nepríznakové. V tejto podobe najčastejšie vyjadrujú nešpecifikovanú negatívnu, neuspokojivú, nešťastnú situáciu, udalosť či osud: „*V tej zakliatej stráni, / hoj, v tom krutom boji: / tam ste vy mne padli, / vy junáci moji!*“²⁸ alebo zahrešenie, vyslovenie kliatby: „*Bodaj si sa šuhaj tolkorazý potkou, / kolkorazý si sa muojho líčka dotkou. / Bodaj si skameneu ako v hore skala, / keď si ma vyzradiu, že som tá boskala*“,²⁹ ktoré sa do textu dostáva ako prirodzený odraz dobového jazykového úzu a rečových schém.

Motívy zakliatia, prekliatia a kliatby sú typické zvlášť pre básne, ktoré na rôznych úrovniach odkazujú k folklórnemu prostrediu, kde viera v zakliatie je prirodzenou súčasťou povestovej, poverovej a baladickéj tradície. Preto sú najčastejšie prítomné v romantických baladách. Odkazovaním k orálnej vrstve kultúry sú tieto motívy vytyčované ako charakterizačné pre špecifický národný kolorit a v tomto význame sú neraz súčasťou obrazov, ktoré majú potvrdzovať obrodenecké autoprojekčné a sebaidentifikačné konštrukty (napr. o kultúrnej vyspelosti národa dôrazom na orálnu tradíciu a vlastnosti spojené s jej nositeľom), alebo je väzba na takto ponímané kultúrne prostredie pre básnika východiskom romantickej projekcie a recepcie „skutočnosti“: „*Nezahálajže, fujarník ladný, / ale čo vládzeš, len spievaj a nôť: / Spievaj si o snoch, Marke a kliatbach, / i spievaj dačo o hôrných divoch...*“³⁰ Oblúbené sú aj v subjektívnej, reflexívnej či ľúbostnej poézii: „*Slzami budem ostríť tvoje zuby, / kliatbami slov mých ťa tráviť do zhuby.*“³¹

Mimo autorského zázemia básnikov levočského okruhu odkazuje použitie motívov zakliatej krajiny (predovšetkým vo funkcii alegórie) najmä k epigónskej tvorbe. Výnimočne však prekvapí aj u autora, v tvorbe ktorého sa alegória zakliatej krajiny javí ako koncepčne nesúrodá, z časového hľadiska anachronická. Príkladom je Chalupkova báseň Všeslav zo začiatku šesťdesiatych rokov, v ktorej fungujú základné konštitutívne prvky typické pre alegóriu zakliatej krajiny, ako sa v tvorbe Levočanov ustálili v druhej polovici štyridsiatych rokov:

*„To kliatba naša! – Večné naše sváry
zložili Slávu-mať našu – na máry,
a slavianska do jarma upadla sloboda.*

26 K alegorizácii NUNNING, Ansgar (ed.): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno : Host, 2006, s. 27.
27 *Slovník slovenského jazyka I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971, s. 701;
Slovník slovenského jazyka V. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 455;
resp. *Historický slovník slovenského jazyka II*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 54.

28 Samo Chalupka: Likavský väzeň. Cit. podľa CHALUPKA, Samo: *Básne a starožitnosti*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2013, s. 86.

29 Mikuláš Dohnány: [bez názvu]. Cit. podľa BRTÁŇ, Rudo: *Denníky Mikuláša Dohnányho*. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*, 1959. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 196.

30 Samo Vozár: [bez názvu]. Cit. podľa *Keby si počul všetky tie víchrice... Výber neznámej slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 46.

31 Samo Vozár: [bez názvu]. Cit. podľa *Keby si počul všetky tie víchrice... Výber neznámej slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 48.

*Lež dá Boh, udrie tá hodina svätá,
kde dávna kliatba bude z nás odkliata
a ruku na večný mier brat bratovi podá.*³²

V Chalupkovej tvorbe sa s motívom zakliatia stretávame aj o dve desaťročia skôr vo funkcii alegórie. Nevyjadruje síce širšie neuspokojivý stav „sa-nepovedomého“ národa a jeho odklínanie, ako je to v type alegórie levočskej básnickej školy, ale odkazuje ku konkrétnej príčine „neprospievania“ tohto národa: „*Daj pokoj pálenke a napi sa vody, / kto si syn slovenský, kto si syn slobody, / takých po Slovensku zvuky chýrov letia, / Slovákov zbavujúc dávneho zakletia.*“³³ Podobne v próze *Pálenka, otrava* (1843) nazýva Chalupka dom, v ktorom niekoľko majiteľov tragicky zahynulo alebo zbankrotovalo v dôsledku alkoholizmu, „zakliatym“.³⁴ Treba poznamenať, že v sledovanom období použil tento motív na kritiku alkoholizmu napr. Samo Bohdan Hroboň v súkromnej korešpondencii.³⁵ Motív zakliatia vyjadrujúci tento spoločenský neduh v textoch rôznej žánrovej proveniencie tak upozorňuje, že v štyridsiatych rokoch ide o typizovaný obraz v protipáleníčnej spisbe.

Pohľad na uplatnenie motívu zakliatej krajiny a jeho funkcií mimo umeleckú literatúru je ešte prínosnejší. Poukazuje totiž na ďalšie významové konkretizácie motívu zakliatia, a teda – z pohľadu romantikov – ďalšie príčiny „neprospievania“ národa. Analýza literárneho materiálu a publicistiky, korešpondencie a iných mimoliterárnych zdrojov ukázala, že v mimoliterárnej tvorbe bola alegória zakliatej krajiny frekventovanejšia než v poézii a tiež sa tu vyskytovala.

Chalupkova *Pálenka, otrava* je beletristickým variantom protipáleníčných textov počnúc korešpondenciou významných osobností so spolkami miernosti a končiac článkami v dobovej tlači. Čítajúc Štúrov politický úvodník *Kde leží naša bieda?* (*Slovenské národné noviny*, 1847) nachádzame identické argumentum proti alkoholizmu, temer rovnako sformulované ako v Chalupkovom texte. Snáď neprekvapí, že práve tento neduh uviedol autor vo výpočte príčin „národnej biedy“ na prvom mieste. Identifikáciu a analýzu dôvodov „biedy našej“ v tomto úvodníku otvára Štúr stereotypnými negatívnymi predstavami o slovenskom národe, ako sa s nimi stretávame aj v ďalších textoch tejto proveniencie a ku ktorým odkazuje väčšina literárnych spracovaní alegórie zakliatia: „Hovoríte, že ľud slovenský je opustený, otupený, nedbanlivý, otrocký, unížený, že sa za zlým ťahá, o dobré, čo sa mu aj hlasite predkladá, nehrube stojí, ba proti tým, ktorí ho k nemu viesť chcú, povstáva; hovoríte, že tento ľud sám seba opustil, že mu nieto rady a pomoci“ atď.³⁶

32 Samo Chalupka: Všeslav. Cit. podľa CHALUPKA, Samo: *Básne a starožitnosti*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 107. Motívy vychádzajúce z alegórie zakliatej krajiny, resp. alegórie národného života s ťažiskom v predstave národa ako zakliateho uplatnil Chalupka aj v básni *Veštbá* (*Sokol* 1862).

33 Samo Chalupka: *Voda a pálenka*. Cit. podľa CHALUPKA, Samo: *Básne a starožitnosti*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 331.

34 Cit. podľa CHALUPKA, Samo: *Básne a starožitnosti*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 188.

35 „mamička naša drahá už zase k sebe prišla, ale s ľuďmi sielnickej v kotlíkoch pálenčených zakliatim si neviem rady dať“ (bratovi Ludovítovi, 5. marca 1845, list č. 81; HLEBA, Edmund: *Listy Sama Bohdana Hroboňa*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 101).

36 Cit. podľa ŠTÚR, Ludovít: *Kde leží naša bieda?* In: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 264.

Následne Štúr použil obraz do kliatby uvrhnutého národa ako rétorickú figúru: „Div by veru bol, keby náš ľud inakší bol, ako je, a kto myslí, že ho dvoma-troma dobrými slovami, dvoma-troma dobrými príkazmi zaraz z tej necitnosti, z tej sebaopustenosti vyvedie, ten nepoznal celú tú kliatbu, ktorá na ňom hlboko leží.“³⁷ Mohli by sme povedať, že už celkom konvenčnú, nakoľko v roku 1847 osvedčenú, preverenú a etablovanú, v dobovej tlači posledných dvoch-troch rokov hojne rozšírenú a frekventovanú v súkromnej aj vo verejnej korešpondencii.³⁸ Ale predovšetkým, celkom príznačnú práve pre dielo Ľudovíta Štúra, ktorému môžeme na pripodobenie Slovákov k zakliatému ľudu z rozprávok „pripísať“ autorské práva.

IV.

S obrazom zakliateho Slovenska (vo variante zakliateho národa) sa po prvýkrát stretávame v Štúrových prednáškach o poézii slovanskej, ktoré odzneli v dvoch ročných cykloch, na jar 1843 a na jar nasledujúceho roku.³⁹ Obraz zakliatia, ktoré autor pomerne rozsiahlo a podrobne recipoval na materiáli rozprávok,⁴⁰ následne použil na vyjadrenie aktuálnej spoločensko-politickej situácie slovanského (implicitne slovenského) národa v kollárovskej a v tejto podobe príznačne romantickej⁴¹ paradigme s dôrazom na emocionalitu: „Zakliatie toto v našich povestiach predstavené má hlboké značenie aj v našej histórii slovanskej. Keby sme z jednej výšiny na národ slovanský oči spustili – videli by sme v ňom zakliatosť. A či nie je zakliaty? Pozrite na druhé národy, pozrite i naše – či sú nie všetko rozvaliny – a jako Kollár hovorí: ‚rumy‘. A i tam ešte, kde sa nového života hlasy ozvali, duša slovanská necíti sa slobodná. Len trochu citlivejšie srdce treba – a keď človek pozrie na svet náš slovanský, teda mu srdce skameneje. Či je nie pravda, že sme všade odhodení, že nás za masu majú, že sme sluhovia druhým? Či sme nie zakliati?“⁴²

Paralela medzi zakliatím v rozprávkach a národným životom Slovanov (širšie) a Slovákov (užšie) nebola pre Štúra iba vzťahom na úrovni efektného obrazu, ktorým sa snažil o „angažovanú pôsobnosť na svojich mladých poslucháčov“.⁴³ Vázy medzi zakliatím v rozprávkach a národným životom recipoval v obojstrannej podmienenosti, v širšej dejinnej perspektíve iba ako reflexiu aktuálneho stavu slovanských národov a projekciu slovenského národného osudu na základe

37 Tamže, s. 265.

38 Napr. Spolok miernosti v Levoči Ctíbohovi Zochovi, 13. marca 1845: „Mnohé šlachetné duše už boli zúfali nad naším biedným, úbohým, nešťastným, od tisíc rokov v nerestiach sa motajúcim národom. Svet a cudzinci, tí ho len za otroka, neschopného životu, neznajúceho si prívlastníť božských večne svatých práv človečenstva, bez šetkých schopností a človečskosti ho vyhlásili“ (ELIÁŠ, Michal: *Listy Jána Francisciho I. Martin*: Matica slovenská, 1991, s. 69).

39 K prednáškam a ich edičným osudom bližšie VONGREJ, Pavol: Predslov. In: ŠTÚR, Ľudovít: *O poézii slovanskej*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 5 – 22.

40 K Štúrovej recepcii rozprávok bližšie PÁCALOVÁ, Jana: Rozprávka v Štúrovej koncepcii slovenského umenia. In: *Metamorfózy rozprávky* (Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského). Bratislava: Ars Poetica, 2010, s. 152 – 170.

41 Pozri TUREČEK, Dalibor: Krajina jako mytologický prostor. Předspěv ke Kollárově Slávy dceři. In: *České literární romantično*. Synopticko-pulzační model kulturního jevu. Brno: Host, 2012, s. 145 – 154; FAKTOROVÁ, Veronika: *Mezi poznáním a imaginací*. Podoby obrozeného cestopisu. Praha: Nakladatelství ARSCI, 2012, s. 195 – 225.

42 ŠTÚR, Ľudovít: *O poézii slovanskej*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 86 – 87.

43 VONGREJ, Pavol: Predslov. In: ŠTÚR, Ľudovít: *O poézii slovanskej*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 9.

14 rozprávkových schém.⁴⁴ Hoci bol autor jednoznačne skeptický k možnosti rekonštruovať na základe dejov čarovných rozprávok históriu národa⁴⁵ a rovnako jeho výklad rozprávky a jej miesta v hierarchii umení naznačujú, že ho nemožno vnímať ako reprezentanta mytologického výkladu rozprávok v duchu nemeckých teórií ani za prívrženca niektorého zo slovenských variantov tohto typu myslenia, v pozadí konštituovania alegórie národného života cez obraz rozprávkového zakliatia sú operácie totožné s mytologickým prístupom k chápaniu a analýze orálnej vrstvy kultúry.

Štúrovým východiskom je identifikácia príčin a dôsledkov v štruktúre sujetov rozprávky na jednej strane s minulými a budúcimi (resp. perspektívnymi) udalosťami v aktuálnom („reálnom“) svete, ktoré obojsmerne prepája. Väzba medzi nimi má charakter podmienenej motivácie. Povahu aktuálneho sveta („stavu“, v ktorom sa nachádza) odôvodňuje autor na pozadí minulých dejov, ako ich zafixovala orálna tradícia, a spätne rozprávkové sujety vysvetľuje ako dôsledky udalostí, ktoré sa skutočne stali: „Skadialže to [zakliatie v rozprávkach; pozn. J. P.] pochodí? Je tam hlboká pravda napospol – a na náš svet slovanský to je pokuta, poslaná od Boha za odpadnutie od neho.“⁴⁶

Súčasne – v perspektíve projektovania „národného osudu“ – zdôrazňuje Ľudovít Štúr pozitívnu víziu budúcnosti, ktorú odvodzuje od genologickej zákonitosti porážky zla a víťazstva dobra v rozprávkach. Kým z hľadiska hierarchie umení, postulovanej na pozadí vývoja svetového ducha, autor rozprávke veľký význam nepripisoval, nakoľko ju vnímal „len“ ako reprezentanta hierarchicky nižšie situovaného symbolického umenia, jej konštitutívne (morfologické) prvky vhodne podporovali argumentum centrálnej tézy Štúrovej filozofie. Tak ako rozprávkový hrdina zvíťazí, musí zvíťaziť aj slovanský (slovenský) duch: „Má svet náš – a najmä západ slovanský – dosť sebaľobnosti, chvastanstva, teda hriech jesto u nás – ale musí prísť tá najväčšia pokora, pracovitost a nábožnosť, keď chceme byť odkliati. A kto chce byť Slovan, musí sa naučiť poslušnosti – jako národní hrdinovia naši. Ináče bude zakliaty a do riše slovanskej nikdy nevstúpi, nikdy náš zámok sklenený – svet slovanský – neuvidí! Treba nám teda najväčšej poslušnosti, pracovitosti a nábožnosti – a zaiste tak odkľaje sa svet náš dlho zakliaty. A nastane pokoj a útecha.“⁴⁷

Vyjadrenie eschatologického konceptu víťazstva slovanského ducha prostredníctvom modelu konvenčného rozprávkového víťaza podmienilo ďalšie úvahy o povahe a charaktere národného (nielen literárneho) hrdinu, resp. tej jeho podoby, ktorú časť slovenských romantikov stotožňovala s najmladším synom završujúcim v rozprávkach generačnú výmenu a ktorá následne urobila literárnu kariéru v básnických alegóriách zakliatej krajiny.⁴⁸ Jeho literárnu podobu Ľudovít Štúr v prednáškach nijako nekonkretizoval; v súvislosti s charakterom národného

44 Tento aspekt prednášok recipoval ČÚZY, Ladislav: *Literárnoestetická koncepcia Ľudovíta Štúra v prednáškach o poézii slovanskej*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2004, s. 82.

45 Bližšie v recenzii *Slovenských povestí* (1845), kde odmietol Francisciho názor na možnosť interpretovať na pozadí rozprávok historické udalosti.

46 ŠTÚR, Ľudovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 84.

47 Tamže, s. 86.

48 V duchu tohto konceptu P. Dobšinský príznačne nazýva svojich konškolákov „synmi svetov budúcnosti“ (DOBŠINSKÝ, Pavol: *Hlas Tatier*. Cit. podľa: *Keby si počul všetky tie víchrice... Výber neznámej slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 159).

hrdinu, ktorého obraz prešiel do orálnej vrstvy kultúry, tu uviedol ako príklad Jánošíka. Až po tom, čo literárny prototyp národného hrdinu „odklínajúceho zakliate Slovensko“ identifikoval Ján Francisci v rozprávkovom Popolvárovi⁴⁹ a tento paralelne a následne rozpracovala v druhej polovici štyridsiatych rokov levočská básnická škola, prevzal Ľudovít Štúr popolvárovský koncept literárneho hrdinu ako hrdinu národného (*O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*, 1853). „Teoretické odôvodňovanie Popolvárovej úlohy v rámci romantického svetonázoru a národnej filozofie“⁵⁰ napokon o dve desaťročia neskôr zavŕšili mytologické práce najagilnejších Levočanov, Pavla Dobšinského a Petra Kellnera-Hostinského.

Všetky základné prvky Štúrovej koncepcie zakliatia, ako ich prezentoval v prednáškach o poézii slovanskej, sa uplatnili v literárnych konkretizáciách alegórie zakliatej krajiny v temer invariantnej podobe. Nakoľko tento koncept sa pre filozofiu a obrazový systém slovenských romantikov „odchovaných“ Štúrom a (v Levoči) jeho bezprostrednými žiakmi, Jánom Franciscim a Mikulášom Dohnánym, ukazuje aj v najmenších detailoch ako inštruktívny, zastavím sa pri jeho konštitutívnych vlastnostiach.

Podstatou zakliatia je podľa Štúra „prieťah z ľudskosti do neľudskosti, z rozumnosti do nerozumnosti – prieťah človeka do nerozumného tvora alebo do inej neorganickéj bytosti (skaly)“, pričom vonkajšia forma sa prispôbuje vnútornému obsahu, „t. j. forma sa stáva primeraná tomu, čo sa dnuhá robí“⁵¹ tak aby zodpovedala skazenému, do hriechu upadnutému duchu. Všimnime si, že zakliata krajina je v poézii Levočanov priestorom bez známok organického života, ktorému dominujú rozľahlosť, tma a vyčíňanie prírodných živlov. Konštantným prvkom je pripodobenie k smrti, obraz cintorína, hrobu alebo mohyly:

„Široké, pusté a ohromné pole
od mora k moru sa tiahne, rozkladá.
Ak' v cintoríne kopce sú holé.
Taká je pustá bez kvetu záhrada.
A v tej pustej ohromnej krajine
od tisíc vekov tmavá noc panuje.
Len keď zahrmlí, zablyсне v doline,
ľudí a hroby smutne osvecuje.
To kraj zakliaty, skamenelí ľudia,
tu zlí duchovia a mátohy blúdia.“⁵²

Popri hmotnej transformácii Ľudovít Štúr za podstatu zakliatia označil vedomie zasiahnutého subjektu o tejto premene a s tým súvisiaci pocit nešťastia, ako ho akcentuje aj jeden zo základných sémantických významov slova kľatba:⁵³ „Čo je zakliatie? Zakliatie má veľmi hlbokú myšlienku: je premena do nešťastného stavu;

49 Pozri úvod k zbierke *Slovenské povesti*. Levoča : Werthmüller a sin, 1845.

50 ČEPAN, Oskár: Bottov asketický hrdina. In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 2, s. 93.

51 ŠTÚR, Ľudovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 85.

52 Mikuláš Dohnány: *Zakliata krajina*. Cit. podľa DOHNÁNY, Mikuláš: *Dumy*. Bratislava : Tatran, 1968, s. 34.

53 *Slovník slovenského jazyka I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971, s. 701.

16 do bytosti, kde predošlý svoj stav vie – ale v tejto musí byť a musí sa nešťastným cítiť. Musí teda v zakliatí byť prietvor a vedomie lepšej bytosti – a kto je v tom, je zakliaty.“⁵⁴ Básnici ho vyjadrujú buď bezprostredne, prvoplánovo, v súvislosti s obrazom zakliatych:

*„Vôkol oltára a po chráme všade
od konca k koncu stoja rad po rade
ľudské, jak živé naozaj postavy;
ale bys' darmo od nich čakal vravy;
nehne sa žiadna a nepohne kroku;
s bôlom na tvári a s túžbami v oku
stoja tam všetky, jak by sa modlili,
s obrátenými k oltáru tvármi.“⁵⁵*

Alebo k tomuto vedomiu odkazujú na vyšších úrovniach v štruktúre básne (napr. plynie z postoja lyrického subjektu ku skutočnosti a motivácií jeho konania).

Tretí prvok Štúrovej koncepcie zakliatia predstavuje konkrétne vymedzený vzťah medzi pôvodcom a príčinou zakliatia. Referenčným textom môže byť Starý zákon, z literárnych textov užšie Kollárova *Slávy dcera*,⁵⁶ interpretujúce zakliatie ako trest za predošlé hriechy, zoslaný na (slovanské) národy od Boha za ich vzájomnú nesvornosť: „Istotne vidieť pokutu božiu na nás, ktorú sme výstupkami priťahli – povstali sme utlačovaním brat proti bratovi, sebevoľnosťou, prchlivosťou padli (...) odpadnutie od božej pocty, pravdy, od svojich. Zlerobenie ľuďom, potom hlavne proti pospolitosti, obci – toto je všetko odpadnutie: a kto sa toho dopustí, dopustí sa najväčšieho hriechu – a za to sa zakľaje!“⁵⁷ Priam modelovo to vyjadruje Ján Botto (v šesťdesiatych rokoch napr. v citovanej básni Samo Chalupka):

*„leží tak, leží zakliata pustina
od tisíc rokov, čo tomu príčina?
Príčina je to hrozná, neslýchaná,
do rúk nehodných bratov berla daná;
keď medzi sebou sa o ňu driapali
a skrvavení ju dočahúvali:
prišiel zaklínač, čo ich rozdražoval,
vydral im ju z rúk, ich poodstrčoval.“⁵⁸*

54 ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 84 – 85.

55 Ján Francisci: Obet. Cit. podľa FRANCISCI, Ján: *Iskry zo zaviatej pahreby*. Ed. Cyril Kraus. Bratislava : Tatran, 1977, dostupné na stránke http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1141/Francisci_Iskry-zo-zaviatej-pahreby/6.

56 Napr. znelka: „Kolikráte myslím o tom našem / Národu, a jeho welkosti, / Ale na zlomky a drobnosti / Rozerwané zhaubným satanášem“ (KOLLÁR, Ján: *Slávy dcera*. Báseň lyricko-epická v päti zpvěch. We Wídni tiskem P. P. Mechitharistů, 1852, 327). K rozdrobenosti ako dôsledku slovanského „démona nesvornosti“ pri konštituovaní etnického poňatia národa bližšie MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu*. České národní obrození jako kulturní typ. Nové, rozšířené vydání. Jinočany : H&H, 1995, s. 156.

57 ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 84, 86.

58 Ján Botto: *Obraz Slovenska*. Cit. podľa BOTTO, Ján: *Básnické dielo*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 12.

„Neb' kľiatba tvoja, kľiatba je veľiká,
teraz sa ona na teba zrútila –
v jednu ťa boží duch sveta zamyká
a druhou kľiatbou pohan ťa okoval,
tretou ťa ale nevďak tvoj osnoval
a vlastná vina teba odsúdila.“⁵⁹

Posledný konštitutívny prvok Štúrovej koncepcie zakliatia predstavujú podmienky a okolnosti nápravy. V historickej perspektíve ich autor vyvodzuje z rozprávkových modelov. Logika riešenia odráža bazálnu analógiu s dôvodmi zakliatia: kým do zakliatia upadá človek, ktorý sa prehrešil voči Bohu, odkliať ho môžu (zväčša pokrvní) príbuzní, ak sa správajú „milo Bohu“, t. j. prejavia vernú lásku, veľa si vytrpia, splnia nadľudské skúšky, zažijú strach a hrôzu, a to všetko urobia nezištne, bez akéhokoľvek nároku na odmenu: „Videli sme i spôsoby zakliatia – že sa ono stáva alebo prípadne, takže človek zlým mociam do ruky padne (ako ten lovec v hore Ježibabe), alebo sám sebevoľne, keď sa Boha spúšťa, svojou prostopašnosťou a všelijakými výstupkami upadá do zakliatia – musí podstúpiť prietvor: a to tak dlho, kým dakto so zaprením seba, prácou, keď Bohu žije, Bohu je oddaný – zo zakliatia ho vyslobodzuje. Bo hrdina musí ukázať silu, bez ktorej žiadne odkliatie nenastane.“⁶⁰ Iba osoby, ktoré toto všetko urobia, môžu odklíňať zakliatych, a tak „napomáhať k predošlému šťastnému stavu“.⁶¹ Takto poňaté podmienky a okolnosti nápravy „aktuálnej nedostače“ sú užším východiskom levočskej filozofie: „Cez peklo stúpať musí, kto chce slávu / vidieť nebeskú.“⁶² V poézii ich tematizoval Ján Botto najreprezentatívnejšie v skladbe *Svetský víťaz*, ktorej dominantou v epicom pláne je obraz boja a na jeho pozadí koncept absolútnej sebaobete hrdinu.

Bottova báseň je reprezentatívnym príkladom typu alegórie kladúcej dôraz na obraz odklínania bojom, v ktorej básnik oproti „historickej skutočnosti“ uprednostňuje ahistorický, mýtický, rozprávkový kontext. Je protipólom vlasteneckej poézie s tradíciou modelovania iniciačných bitiek zakladajúcich nárok určitého kolektívu na príslušné územie,⁶³ ako ju v slovenskom romantizme monumentálne predstavujú hrdinské básne Sama Chalupku, predovšetkým *Mor ho!* Koncepčná

59 Peter Kellner-Hostinský: *Orol tatranský*. Cit. podľa *Keby si počul všetky tie víchrice... Výber neznámej slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 62.

60 ŠTŮR, Ľudovít: *O poézii slovenskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 86.

61 ŠTŮR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch*. Zväzok III. *Slovanská ľudová slovesnosť*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 234. *Názornejšiu paralelu s rozprávkovým svetom ponúka autor v článku Kde leží naša bieda: „Dlho to, ďalekými cestami, pustými horami ide odklíňač a pomocník v povestiach našich, aby prišiel k svojim dobre známym, mnoho to on robí, prestát a vytrpieť musí, aby pomohol z kľiatby druhom svojim, svojim bratom tak sa veru i my musíme mnoho ustávať, aby sme pomohli tomu sklúčenému, od dlhých časov dobitému ľudu [...] musíme tu mať vôľu čistú a trpezlivosť železnú a len tak sa nám podarí slušnými spôsobmi vyvieť našich z toho biedneho stavu“ (cit. podľa ŠTŮR, Ľudovít: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 265).*

62 Mikuláš Ferienčík: *Zbohom!* Cit. podľa *Keby si počul všetky tie víchrice... Výber neznámej slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 139.

63 Na príklade básne Karla Hynka Máchy Čech bližšie TUREČEK, Dalibor a kol.: *České literární romantično*. Synopticko-pulzační model kulturního jevu. Brno : Host, 2012, s. 193 – 217.

18 vzdialenosť medzi oboma „typmi“ tejto poézie je však iba zdanlivá: ako ukazuje Miroslav Hroch, víťazné bitky, súvisiace s predstavou hrdinského národného počiatku, sú dôležitou vrstvou pamäti, ktorá je kľúčová pre vytváranie národnej identity. Diferenciačný moment v poézii slovenského romantizmu predstavujú zdroj a autorita, ku ktorým autori odkazujú: na jednej strane sú to historické udalosti stvárnené v kronikách a spisoch alebo odovzdávané orálnou tradíciou (Samo Chalupka), na strane druhej fantastický, rozprávkový svet (Ján Botto). Miroslav Hroch upozorňuje na podmienku konštruovania národného modelu histórie vo veku vedeckého kriticizmu, ktorou je nevyhnutnosť konštruovať, resp. interpretovať ho len na základe dochovaných a kriticky overených pramenných informácií.⁶⁴ Alegória zakliatej krajiny tento mechanizmus obchádza tým, že argumentom „pre“ sa stáva kategória postavená mimo pravidiel akejkoľvek verifikácie, mimo kriticky overiteľných pramenných informácií – literárnosť. V „magickom“ presune do rozprávkového sveta sa takto poňatá alegória stáva súčasťou mýtu a v tejto podobe je nadradená akejkoľvek historickej skutočnosti, nakoľko jej „predchádza“.

Na tomto iluzórnom posune, „obídení“ pravidiel, je napokon postavený celý Štúrov koncept zakliateho národa. Vladimír Macura poukázal na to, že seba-reflexia národnoobrodeneckého hnutia v Čechách, poznačená výraznou mýtickou štylizáciou, ponímala „znovuzrodenie“ národa ako príbeh zrodenia mýtického hrdinu.⁶⁵ Referenčnými textami sa v tomto modeli stáva nepriamo antická literárna tradícia (pretrvávajúce klasicistických schém v školskej praxi) a predovšetkým kľúčové „pamiatky“ potvrdzujúce prastarý nárok českého národa na vlast' a kultúrnu a národnú svojbytnosť – pseudohistorické falzá.⁶⁶ Alegória zakliatej krajiny, ako ju formuloval Ludovít Štúr, čerpá tiež z archaického modelu. Zárukou jeho verifikácie však nie je (podľa romantikov) materiál, ktorý by bol kvalitatívne rovnocenný epickým pamiatkam v najširšom význame.⁶⁷ Zdrojom sa stáva výlučne orálna tradícia, resp. jej novodobé štylizované zápisy, čím sa verifikačné procesy, predchádzajúce pripisovaniu kultúrnych atribútov, viac relativizujú.

Ak nateraz ponecháme bokom vyššie pomenované dôvody atraktívnosti rozprávkovej schémy pre potreby Štúrovho konceptu, dostávame sa k ďalšiemu kľúčovému dôvodu, prečo bola v tejto operácii zdrojovou práve rozprávka. V štúdiu venovanej autorským stratégiám Augusta Horislava Škultétyho a Pavla Dobšinského pri príprave *Slovenských povestí* som poukázala na špecifický vzťah slovenských romantikov k tomuto žánru a jednu z dominantných funkcií, špecifickú práve pre slovenské kultúrne prostredie: substituovanie absentujúcich

64 HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009, s. 73.

65 MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu*. České národní obrození jako kulturní typ. Jinočany : H&H, 1995, nepag., popiska k prvému obrázku obrazovej prílohy.

66 K dobovej recepcii týchto prameňov pozri KREJČOVÁ, Iva: Literární obraz slavné minulosti v rané recepci Rukopisu královédvorského a zelenohorského. Konstituování mýtu národní literatury. In: TUREČEK, Dalibor a kol.: *České literární romantično*. Synopticko-pulzační model kulturního jevu. Brno : Host, 2012, s. 155 – 192; COOPER, David L.: Padělky jako romantická forma autorství. Rukopisy královédvorský a Zelenohorský ze srovnávací perspektivy. In: *Česká literatura*, roč. 60, 2012, č. 1, s. 26 – 44; DOBIÁŠ, Dalibor: Rukopis královédvorský a zelenohorský: dvě staletí literárního života. In: *Rukopis královédvorský/Rukopis zelenohorský*. Brno : Host, 2010, s. 213 – 233.

67 Hoci romantický mytologický prístup recipoval rozprávky ako mytologický materiál, ani najvýraznejší predstavitelia mytologickej vedy na Slovensku (Pavol Dobšinský, Peter Kellner-Hostinský) rozprávky nestotožňovali s epickými pamiatkami v pravom zmysle (alebo ich podvrhli).

historických prameňov k dejinám národa (či podvrhov takýchto prameňov) rozprávkami.⁶⁸ Zrodenie mýtického hrdinu bolo v českom kultúrnom prostredí možné napr. aj vďaka krehkej autorite *Rukopisu kráľovédvorského* a *Rukopisu zelenohorského*, o ktorých pravosti v štyridsiatych rokoch Ľudovít Štúr a s ním väčšina slovenských romantikov nepochybovali. „Vlastníctvo“ takýchto pamiatok bolo pre nich „rukopolapným“ dôkazom konkurencieschopnosti medzi etablujúcimi sa národmi, ktorými sa „národ mohl zapojiť do nových veľkých naratív evropské, romantické literárnej historiografie“.⁶⁹ Že fakticky išlo o rovnakú fikciu, akú ponúkajú rozprávky, nebolo z dobového hľadiska nijako relevantné. Viera v pravosť týchto pamiatok akoby zakladala väčší nárok na národnú svojbytnosť. Preto posunutie „prameňov“ slovenského nároku mimo reálneho sveta aj mimo prameňov, ktoré „dokladali“ „históriu“, ako sa „stala“, do fantastického a neskutočného rozprávkového sveta, predstavuje operáciu vyňatia tohto materiálu mimo pravidiel akejkoľvek verifikácie. Autoritou v tomto ponímaní nie je epická pamiatka, konkrétny text, ktorého pravosť či nepravosť možno skúmať, možno ju prijať alebo s ňou polemizovať. Autoritou sa stáva kategória, ktorú nemožno verifikovať – viera. Mesianizmus Štúrovej alegórie je v tomto smere najvýraznejší a ďalšie varianty tohto konceptu, rozpracované následne Jánom Franciscim, Mikulášom Dohnánym či Petrom Kellnerom-Hostinským, túto jeho črtu ešte viac prehlbujú.

Model asketického, bezpodmienečne sa obetujúceho hrdinu v prospech nadindividuálneho cieľa je jadrom levočskej filozofie a charakteristickým „produktom“ levočského ideového zázemia. Jeho „podobu“ možno konkretizovať v prieniku dvoch literárnych prototypov: rozprávkového Popolvára a Svetského víťaza: „*Dávny syn Tatier – vzmuž sa ty z popola, / nech oheň slávy v duši ti vzplápolá.*“⁷⁰

Vnútorňa disciplína, askéza, nadindividuálny rozmer, dôraz na nezištné konanie v prospech vyššieho záujmu a dobra iných (v umiernenejšom variante takéhoto hrdinu) až ku krajným polohám sebaobete (v radikálnom prístupe) sa pre Levočanov stávajú záväznými súradnicami mravného konania v „predmetnom“ svete. Dominantou takto poňatej koncepcie hrdinstva je aktivita súčasníka „posväcujúceho sa vyšším cieľom človečenstva na poli vlastného národa“ (Mikuláš Dohnány):⁷¹ „*Ajta! na krídla života, mládenci, / hlásajme svetú slávu Tatier slávných, / zasvietme žiarou ako posvätenici, / a kriesme ducha našich rodín dávnych!*“⁷² Výzva aktivizovať sa je v podaní najradikálnejších, mesianisticky orientovaných Levočanov súčasťou autoštylizáčného stotožnenia sa s rozprávkovým hrdinom:

68 PÁCALOVÁ, Jana: My, vydavatelja (Stratégie, príčiny a dôsledky simulovania kolektívneho autorstva v Slovenských povestiach Augusta Horislava Škultétyho a Pavla Dobšinského). In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 2, s. 115 – 138.

69 COOPER, L. David: Padělky jako romantická forma autorství. *Rukopisy královédvorský a Zelenohorský ze srovnávací perspektivy*. In: *Česká literatura*, roč. 60, 2012, č. 1, s. 31.

70 Pavol Dobšinský: Časy. Cit. podľa *Keby si počul všetky tie víchrice... Výber neznámej slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Bratislava: Tatran, 1966, s. 148.

71 Mikuláš Dohnány v kľúčovej úvahe levočského ideového zázemia *Poznaj seba samieho* (Považja, 1847, č. 2, s. 13), ktorá je rozpracovaním a modifikáciou základných Štúrových téz, ako sa s nimi stretol v Bratislave.

72 Pavol Dobšinský: Životu. Cit. podľa *Keby si počul všetky tie víchrice... Výber neznámej slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Bratislava: Tatran, 1966, s. 157.

„Oj, Kriváň, daj mi blesky tvojich mrakov,
 nech iskrou dušu zápalim Slovákov,
 oj, Kriváň, daj mi svetotrasné hromy:
 ich rachot ťažkú Tatier kliatbu zlomí,
 a ja tie blesky stá ťah hromovoda
 prevediem krížom cez dušu národa!“⁷³

V.

Kým recepčný okruh prednášok o poézii slovanskej bol obmedzený na priamych štúrových poslucháčov, čitateľov odpisov týchto prednášok a poslucháčov, ku ktorým sa dostali sprostredkovane, podstatne širší recepčný dosah mali Štúrom publikované state. V prednáškach formuloval obraz zakliateho Slovenska v nadväznosti na romanticko-mytologickú analýzu rozprávok, aby takto pomenoval aktuálny stav „slovanského ducha“ a perspektívu jeho smerovania. Na pozadí tohto obrazu v slovenskom kultúrnom vedomí „konštituoval“ alegóriu zakliatej krajiny, bezprostredne literárne napĺňanú umeleckými konkretizáciami.

Alegórie zakliatej krajiny, resp. motívy spojené s obrazom zakliatej krajiny nachádzame v celom funkčnom registri, ako sa manifestuje v literárnych textoch (t. j. pomenovanie nešťastia v najvšeobecnejšom význame, prirovnanie, symbol, alegória), aj v jazykovedných prácach a publicistike. Ich prítomnosť v tomto type spisby podmieňuje argumentačná a obrazová pragmatika žánru. Motivický inventár spojený s obrazom zakliatej krajiny funguje mimo umeleckej literatúry ako apelatívna, efektná, zrozumiteľná a štylisticky kultivovaná rétorická figúra pomenújúca skutočnosť v širokom zábere jej entít. Oskár Čepan v tejto súvislosti príznačne hovorí o alegorizovaní ideí, cieľov, prostriedkov a povinností „budúcich staviteľov budovy ‚národného ducha‘ v tematike Slovenska a Slovanstva.“⁷⁴ V tejto podobe alegória zakliatej krajiny vstupuje do Štúrovej metanarácie a ďalej plynuło prechádza do dobového obrazového systému, v ktorom sa natrvalo udomáčuje.

Počnúc romantikmi sa obraz zakliateho Slovenska ako pomenovanie aktuálnej politickej a kultúrno-spoločenskej situácie prostredníctvom gramatiky rozprávky⁷⁵ stáva pevnou súčasťou mentálnych rámcov a stereotypných predstáv o charaktere Slovákov, prípadne ich dejinnom „určení“. V tejto podobe predstavuje jeden z najsilnejších národných mýtov, ktorý pretrváva dodnes.⁷⁶ Obrazová sugestívnosť zakliatej krajiny sa široko uplatnila aj v písaní o literatúre a ďalších umenovedných a spoločenskovedných diskurzoch, kde sa s formuláciami o „zakliatí“ (pomenovanie stavu), „odklínaní“ (pomenovanie procesu zmeny) a „odkľatosti“ (pomenovanie výsledku zmeny) spisovnej slovenčiny, literárneho jazyka, Slovákov atď. stretávame kontinuálne od konca 19. storočia.⁷⁷ V radikálnej

73 Peter Kellner-Hostinský: Duma na Tatrách. Cit. podľa *Keby si počul všetky tie víchrice... Výber neznámej slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 84.

74 Voľne cit. podľa ČEPAN, Oskár: Romantický „duch“ a Levoča. In: *Literárny archív* 12/75. Martin : Matica slovenská, 1976, s. 24.

75 Podstata tzv. „východiskovej nedostače“, ako ju v *Morfológii rozprávky* definoval V. J. Propp.

76 K tejto problematike pozri *Mýty naše slovenské*. Zostavili Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005.

77 Romantický koncept zakliateho národa/jazyka a jeho odklínanie preberá v esenciálnej podobe zvlášť S. H. Vajanský a ďalej ho upevňuje nielen ako rétorický konštrukt (bližšie TARANENKOVÁ, Ivana:

podobe sa v prelomových historických okamihoch stáva súčasťou slovenského národného naratívu,⁷⁸ čím sa završuje proces jeho významového vyprázdňovania, iniciovaný temer paralelne s konštituovaním alegorického obrazu zakliateho Slovenska v polovici štyridsiatych rokov 19. storočia.

Pohľad „spät“ v tejto súvislosti zviditeľňuje ďalšie vlastnosti príznačne pre obrodenecký diskurz. Stereotypné negatívne charakteristiky národa, ako sú explicitne formulované v početných obrodeneckých textoch (ilustratívne vyššie citovaný úvod Štúrovho článku *Kde leží naša bieda?*) alebo prekryté priehľadným literárnym obrazom zakliatia, patria počnúc začiatkom 19. storočia k tradičným trpitelským autostereotypom Slovákov.⁷⁹ Bez prítomnosti týchto konštruktov vo vedomí národovcov by alegória zakliatej krajiny v slovenskom romantizme pravdepodobne nevznikla. Jej východiskom a zdrojom temer neobmedzenej aktuálnosti, ďaleko presahujúcej časový horizont pôsobnosti literárnych konkretizácií tejto alegórie, je komplex predstáv, ktoré sú spoločné pre všetky národy v národno-emancipačnom procese.⁸⁰ V ich centre stojí komplex (predovšetkým negatívneho) vymedzovania sa oproti „vyspelejším“ národom alebo národom recipovaným ako nepriateľské. Najpríznačnejším vyjadrením tohto autopozicionovania je obraz spánku, príznačovo odkazujúci k pasivite existujúceho potenciálu (ako popretie ne-existencie s dôrazom na potenciál aktivity), a s ním spojená alegória spiaceho národa.⁸¹ Tejto na úrovni aktivizácie zodpovedá symbolika prebúdzenia. Pre slovenské romantické myslenie bol tento obraz ešte v polovici tridsiatych rokov celkom typický, vzťahujúci sa úzko k označeniu pasivity, vlačnosti, absentujúceho národného povedomia. Napr. v liste Františkovi Palackému z 31. decembra 1835 Štúr píše: „Naším účelom je mládež Slovenska, na mnohých miestach, žiaľ, ešte hlboko driemajúcu, k nejakému hýbaniu povzbudiť – ľúto nám je, že človek

Sformovanie koncepcie: 1879 – 1881 (K literárnoestetickým názorom Svetozára Hurbana Vajanského). In: *Slovenská literatúra*, roč. 53, 2006, č. 1, s. 24 – 48), TARANENKOVÁ, Ivana: *Fenómén Vajanský*.

Medzi ideálom umenia a ideou národa. Bratislava : Ars Poetica – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010.

78 Na túto súvislosť najnovšie upozorňuje Jozef Tancer v súvislosti so základnou argumentačnou stratégiou tvorby slovenského národného naratívu, stratégiou etického značkovania (TANCER, Jozef: *Neviditeľné mesto*. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre. Bratislava : Kalligram, 2013, s. 142). Okrem iných textových konkretizácií, odkazujúcich k stabilnej pozícii alegórie zakliatej krajiny a jej odklínania v slovenskej kultúre, uvádza ako príklad publicistiku Martina Bútoru po roku 1989. Bútor na rozdiel od romantikov používa tento obraz ako efektnú, všeobecne zrozumiteľnú rétorickú figúru, ktorá sa vzťahuje k pomenovaniu udalostí ex post (nie vízia/perspektíva zmeny), v de facto jedinom význame – ako „odklínanie občana“ po novembri 1989 (jeho „Sme odkliati!“ verejne zaznelo na mítingu na námestí SNP 23. novembra 1989 po vystúpení Alexandra Dubčeka). Kým Štúr romanticky nákladne zdôvodnil jadro alegórie zakliatej krajiny analógiou medzi princípom víťazstva dobra v rozprávkach a pozitívnu teleológiu víťazstva slovenského ducha, Bútor postmoderne poukázal na jazykové významy, skúsenosť interpretácie a funkčné uplatnenie faktora recepčného očakávania: „Odkliatie neznamená iba pomenovanie, odkrytie zakazovaného či málo známeho, ale aj dramatizáciu, čiže zavedenie dimenzie času. Odkliatie je irečito slovenské, rozprávkové slovo. Možno sa ujalo aj preto, že nám je podvedome sympatické: rozprávky mávajú šťastný koniec“ (BÚTORA, Martin: Jazyk zmeny. In: *Odklínanie*. (Texty z rokov 1967 – 2004). Bratislava : Kalligram: 2004, s. 203).

79 KREKOVÍČ, Eduard: Mýty nie sú slovenským špecifikom (Úvod). In: *Mýty naše slovenské*. Zostavili Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 16.

80 Tamže, s. 16.

81 Tento motív poňal V. Macura ako centrálny pre svoj výklad českého národného obrodzenia (MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu*. Česká národní obrození jako kulturní typ. Jinočany : H&H, 1995).

22 hnije, ktorého znakom má byť príčinnivosť. Na našich školách je toľko mládeže slovenskej a ešte sa jej zväčša ani len nespína, a Slovensko opustené, smutné pred nohami jej leží – slepí ešte po ňom kráčajú.“⁸²

Bezprostredne po tom, ako Ľudovít Štúr v prednáškach o poézii slovenskej formuloval obraz slovenského národného života prostredníctvom alegórie zakliatia, nahradilo toto alegorické vyjadrenie starší obraz spánku.⁸³ Alegória zakliatej krajiny predstavuje vlastne špecificky slovenský variant staršieho (invariantného) obrazu spiaceho národa, príznačného pre obrodenecké kultúry: na úrovni tvorby obrazu ide o totožné mechanizmy. Obe alegórie sú typologicky paralelné kultúrne javy, ktoré neposúvajú ťažisko označovaného (alegorizovaného), líšia sa len formálne a časovo („genetické“ prvenstvo patrí jednoznačne obrazu spánku). Druhý uvedený faktor je pre slovenský romantizmus zaujímavý niečím iným. Snaha pomenovať situáciu národa samostatným, „pôvodným“ („naším slovenským“) obrazom korešponduje s národno-emancipačnými snahami národovcov začiatkom štyridsiatych rokov, úsilím vymaniť sa z kollárovského modelu všeslovenskej vzájomnosti, ktoré začiatkom štyridsiatych rokov vyvrcholilo jazykovým rozkolom. Atraktívnosť alegórie zakliatej krajiny pre najmladšiu generáciu (Štúrových odchovancov), jej rýchle etablovanie sa (a rovnako rýchle významové vyprázdnenie), spočívala o. i. práve v snahe vyjadrovať sa diferencovane, „kultúrne pôvodne“, originálne, nezávisle od českej kultúry. Práve tento moment je dôležitým zdrojom jej prítlačivosti pre súčasníkov aj jej „časovej hodnoty“, ako ju v komentári k Minichovmu „posúdeniu“ Dohnányho básne *Zakliata krajina* pomenoval Pavol Dobšinský: „K slovám Minichovým poznamenať sluší, že vlastne do tohto času prislúcha predstavovanie si národa slovenského i slovanského ako zakliateho. Myšlienka je prirodzene tým podaná, že Slováci svoje povesti ako také uvažovali, v nichž národ sám o sebe rozmýšľa, seba a svoje osudy maľuje a že precitnuvší k národnému povedomiu nevideli vôkol seba len národnú mrtvotu, pustotu, nečinnosť, z nejžto celý národ k životu prebudíš a na cestu svedomej slávnej činnosti upraviť náležala. Prečo živoril dosiaľ bez povedomia ten veľký umný slovenský národ? Jako ho tu zrazu oduševniť k životu? To všetko v prvom okamžení precitnutia temné bolo pred nami, jako predmety pred očima toho, ktorý ešte na mračnom úsvite oči pretiera. I uvažovali sme dosavadnú rozdrobenosť Slovanstva a zvlášť nečinnosť Slovákov jako dopústenie Božie, jako zakliatie [porušený text; pozn. J. P.] len vyššou mocou povstane človek [porušený text; pozn. J. P.] Báseň Dohnányho má tedy časovú cenu, a preto ju tuná odpisujem i tým pravopisom, ktorým dľa Štúra mládež svoje prvie písala i všetci spisovatelia svoje diela slovenské až do r. 1848.“⁸⁴

V zápise ďalej Dobšinský cituje celé Minichovo „posúdenie“ Dohnányho básne zo Zapisnice Jednoty, ktoré v kontexte predmetu tejto štúdie nie je nezaujímavým dobovým svedectvom, preto ho na tomto mieste uvádzam celé: „Prácu

82 ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch*. Doplnkový zväzok. Cestou života trnístou. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 16.

83 Už 26. februára 1843 píše J. Francisci A. H. Škultétymu: „Čo ďalej vravíte, z toho vysvitá, že sme my k večnej službe zakliatí, že my nemôžeme mať samostatnej literatúry“ (ELIÁŠ, Michal: *Listy Jána Francisciho I*. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 41).

84 DOBŠINSKÝ, Pavol: Mládež slovenská v Levoči od roku 1843 do 1848. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. C1403, s. 27 – 28.

(báseň) Dohnániho pod názvom Zakljata krajina súdil Minich: Čítau a čítau som básničku tuto s veľkou pozornosťou. Ljubila sa mi. Človek ma svoje jistje mišljenki, s ktorimi sa rad zaobera, ktorje mu v smutku poťešeňja davajú, v ktorich temer celi žije, a keď tjeťo mišljenki ešte i od druhjeho k tomu v peknom obraze vislovenje vidí, musí sa mu duša zaradovať. To urobiu brat Dohnáni! Krajino krajino! zakljata si bola a len duch boží bďjevau nad zahinuťim tvojím, ale stau starec duch svatí mu podau kropidlo a ľudja stávajú: I sláva ti večná / duchu stvoriteli / od ťažkej kljatbi / visloboditeli. Rovnosť veršou bi báseň tuto ešte znemeňtejšou urobila. Námestnik [Francisci; pozn. J. P.] poznamenau: že je báseň tato vo svojej kratkosti znamenitá, lebo to čuo básnik chceu vivjest vivjedou. Obrazi jeha sa nje velikánskje, ale velikje.“⁸⁵

VI.

V najreprezentatívnejšej podobe uplatnil Ľudovít Štúr obraz zakliatej krajiny v jazykovednom spise *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí* (1846). Kondenzovane tu nachádzame základný motivický register, vrátane predmetov alegorizovania, ako ich možno abstrahovať na pozadí literárnych konkretizácií alegórie zakliatej krajiny, určujúce obrodenecké toposy, symboly a sakrá: navzájom sa prekrývajúce a argumentačne sa podmieňujúce predstavy topografického, etnického a jazykového stredu („ako Tatry sú striedkom Slovanstva, tak je striedkom nárečí slovanských“) s dominantnou sakralizáciou Tatier („tam pod trónom matky Tatry, tam pod oltárom Tatier našich, Kriváňom“) a slovenčiny („najpravdivejšia slovenská, najzavarovanejšia, najčistejšia, najplnohlasnejšia a pritom najrozšírenejšia!“),⁸⁶ predurčenosť Slovákov z ohľadu vývoja svetového ducha, ktorej podmienkou naplnenia je jazyková báza („My raz tu stojíme ako Slováci: hanba a posmech by nám bol, ak život náš pospolitý národný nenapomôžeme, ďalej ho zo svojej strany mocne nepotiskneme a pôsobenie naše do života nášho rukou vlastnou nezapišeme. Z ohľadu tohto pôsobenia národného máme my Slováci osobné povolanie, a to inakšie nevykonáme len v našej slovenčine, lebo ona je nášho ducha a všetkých jeho hnutí samojediná, verná a dokonalá vyslovovatel'kyňa. Preto kto si Slovák, maj sa k slovenčine, inakšie nepoznal si povolanie kmeňa svojho“)⁸⁷ a ďalšie.

Alegória zakliatia tvorí rámcové časti Štúrovho spisu a vďaka svojej artistnosti podporuje jeho literárny charakter. Užší predmet alegorizácie (slovenčina) korešponduje s predmetom spisu, pričom umelecká konkretizácia (výstavba, register motívov) je paralelou k básnickým spracovaniám alegórie zakliatej krajiny, resp. alegórie slovenčiny v polovici štyridsiatych rokov.⁸⁸

85 Zápisy Ústavu československeho v Levoči 1844/45. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sing. C1403, zápis z 26. októbra 1844. Zaujímavosťou je, že autorom zápisu Minichovo posúdenia v zápisnici, ktorej odpis Dobšinský cituje, je sám Dohnány.

86 Formulácie o jazykovej kodifikácii ako „nanovo sa rozživitení“, „zrozumení sa našom“ odráža jednu z určujúcich vlastností mytologickosti obrodeneckej kultúry, ako ich identifikoval V. Macura, mýtu vlastnej predstave času ako cyklického pohybu (MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu*. České národní obrození jako kulturní typ. Jinočany: H&H, 1995, s. 79).

87 ŠTÚR, Ľudovít: *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí*. In: *Dielo*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 140, 118, 178, 180.

88 Ďalšou takouto paralelou je list Sama Bohdana Hroboňa Bohuslave Rajskej zo 4. novembra 1843 (list č. 54; HLEBA, Edmund: *Listy Sama Bohdana Hroboňa*. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 73 –

V rozsiahlom úvodnom obraze autor predstavuje spiacu a zo sna sa prebúdajúce „Slovenstvo“. „Čas ten hľivenia národa“⁸⁹ je zobrazený prostredníctvom konvenčných symbolov s dominantou zrakového vnemu⁹⁰ (víchrica, šero, letiace veky, slnečné lúče „božieho slnka“, svit). „Sujetová“ výstavba kopíruje kompozíciu rozprávky: medzičlánkom medzi opisom minulého a súčasného je viacero neúspešných pokusov o aktivizáciu: „Dlho, ako viete, bratia, ležalo vo sne Slovenstvo, rodina naša, nepohnuté, prirazené k zemi víchricou hroznou dávnych časov, i bolo, omráčené ňou, stratilo a opustilo samo seba. Pohlo sa síce v letiacich vekoch lecikedy tu i tam dačo pod šerom víchrice tej na Slovenstvo rozsiatym, ale tie pohnutia, i samy súc malé i dotkynajúc sa hlboko zaspalých, nezdukali Slovenstvo, ale prebehli a stratili sa jako urobené kolá na vodách. V našich časoch pohnutia tieto stali sa i častejšie, i silnejšie, i zavadili mocnejšie o našich: kto nevidí v nich znaky prebudzovania sa nášho k životu, toľké stolia od nás ďalekému? Strháujú sa naši, bratia, i predrapujú si oči dlhým, hlbokým snom obtiahnuté a vyzerať začínajú na svet, na ktorom ešte svieti slnko božie, bo svetievalo ono po celé tie časy sna nášho na ňom, ale neosvecovalo nás, stával svet tak, ako stával v dávnych vekoch, ale neukazovali sme sa my na ňom a svet zas nevidel nás. Ako dlhospiaci, keď prebleskne očima a nanovo vidí svet, veselo sa ozve: tak vyletel aj z prs rodiny našej hlas, hlas potešenia, že sa zase zvíatala so svetom, že sa zase nachádza pod slnkom božím.“⁹¹

Tento postup je príznačný aj pre literárne konkretizácie alegórie zakliatej krajiny, ktoré využívajú dva modely tejto stratégie. V prvom sa o nápravu postupne usiluje viacero kandidátov, spravidla traja, no až posledný je úspešný (Ján Francisci: *Obet*), v druhom jediný hrdina prechádza systémom stupňujúcich sa skúšok (Ján Botto: *Svetský víťaz*). Účel týchto epizód zodpovedá funkcii preverovania pravosti hrdinu v rozprávkach. Jej kultúrna modifikácia v alegóriách zakliatej krajiny slúži na posilnenie argumentu o výlučnej predurčenosti subjektu/subjektov zmeny pre jej dovŕšenie. V Štúrovom texte a básňach alegorizujúcich konkrétne udalosti, inštitúcie, časopisy a pod. je pôsobnosť „vyvolených“ subjektov časovo determinovaná aktuálnym časom (v Štúrovom spise sú potom subjektmi zmeny bezprostrední recipienti textu), resp. časom udalosti, ktorá je predmetom alegorizácie (subjektom zmeny sú aktéri udalostí, napr. v básni *Silvestrova noc* Petra Kellnera-Hostinského je to Ľudovít Štúr).

V úvode všeobecne ponímanú alegóriu zakliateho národa, stvárnenu prostredníctvom kultúrne staršieho motívu spánku, Štúr zužuje na alegóriu slovenčiny. So zmenou predmetu alegórie súvisí na úrovni obraznosti obrat v dominantnom zmysle: zrak nahrádza reč. Až v tejto súvislosti hovorí autor explicitne o zakliatí, i keď ho používa iba vo funkcii prirovnania: „Oj, stolia a stolia premlčali ste,

74), v ktorom autor ponúka prozaický variant príbehu o zakliatej krajine so všetkými konštitutívnymi prvkami a základnými toposmi, pričom sa štylizuje do postavy rozprávkového Popolvára.

89 ŠTÚR, Ľudovít: Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí. In: *Dielo*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 119.

90 Zrakový vnem v obraze zakliateho ľudu akcentuje paralelne aj Ladislav Pauliny v rozsiahlej alegorickej básni Hrdoš: „Tam ľud zakljati, oči má, – ňevidi“ (*Nitra*. Dar drahým krajanom slovenským obetovaní, vidáviná od Miloslava Jozefa Hurbana. Ročník IV. V Skalici, písmom Fraňa Xaviera Škarnicla a sinou, 1847, s. 227).

91 ŠTÚR, Ľudovít: Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí. In: *Dielo*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 116.

Slováci, stolaťa preleteli ponad vás a nepodurkli vás, ale preleteli ako vetry ponad skaly nečujné a vy, rodáci, stáli ste ako zakliati, ale prišiel čas i vám i švihol vás prútom a vy striasli ste sa, prebleskli a ožili.“⁹²

Významovou dominantou tohto obrazu sa stáva konkretizácia kultúrnotvornej funkcie jazyka, odkazujúca k jazykovo-etnickému poňatiu slovenského národa v Štúrovej koncepcii.⁹³ Dôraz na silu slova (tu cez figúru jeho negácie – mlčania) odkazuje k obrodeneckému mýtu podmieňujúcemu jazykové danosti a následne charakter národa etymologicky, z pomenovania etnika.⁹⁴ Finále spisu je napokon eufematickým uvítaním do života národa, ktorý „odkľiala“ „pekná dcéra Slávy“, slovenčina: „Vitaj, vitaj, slovenčina naša, ty dcéra Slávy pekná, rovnoprávna, dávno utajená pred svetom, a vitajte na poli života, Slováci! Prišiel i na vás rad, zašvihol i vás prút života, akože dáte na sebe znať život tento, jestli nie tým, čo žije medzi vami, akože inak postavíte sa v živote?! Vy a reč vaša mali ste jeden osud, spolu ste boli pred svetom ukrytí, spolu odhodení, spolu ste podremovali a búrky, ktoré nad vami preleteli, spolu prečkali: aj, či sa teraz opustíte, či sa rozlúčite a vernú družicu dní smutných či na stranu odstrčíte, Slováci?! Nie, nie, čujem sa valiť z úst vašich, nie, nie, odpovedá na to duša moja: a tak vystúp v dome svojom, slovenčina naša, prestálas' mnoho, i zaraduj sa a poži si s nami! Zavrená si bola dosiaľ v Tatrách, a v tichu ich pošepřávala si, ale teraz obzrieš sa z ich sochorcov na svet, spustíš sa doňho a budeš si po ňom poletovávať. Len leť, leť a povedz, že ožil Slovák a že sa hlási k svetu!“⁹⁵

Pre autora je to súčasne priestor na verbalizáciu objektívnych obáv spojených s prijatím jazykovej rozluky predovšetkým zo strany Čechov, ktoré nákladne zobrazuje prostredníctvom motívu popolvárovského hrdinu: „Viem, že budú na teba, ako si sa do sveta pustiť opovážila, vykrikovať a dajedni do teba aj hrudami hádzať, ale ty leť pokojne a poľutuj ich, bo ťa oni neznajú a nebadajú v tebe holubicu pokoja slovanskú. Oj, synak Slávy slovenský! Synak najmladší! Budú vari na teba daktorí tvoji starší bratia, že si s rečou svojou, že si so spevom svojím medzi nich sa postavil, šomrať a budú ťa z miesta svojho odtiskovať, ale tak to býva, synak, s najmladším! Starší bratia rozdelili si dedičstvo matky, tebe, synak najmladší, okrem reči a spevu nič neostalo, ale v tej reči samá dobrota, v tom speve samá láska. Čo im odpovieš, tým tvojim bratom, ktorí na teba zle zahliadať a vytiskovať ťa budú z kola svojho, synak slovenský? Poprosíš Boha, aby im dal srdce bratské a nedbajúc na reči a skutky ich, hovoriť k nim budeš slová dobré, slová bratské a vyžiadaš si od Boha pomoci! Vari obmäknú ich srdcia, bo vieš, že dobrota všetko premôže!

92 Tamže, s. 120.

93 V tomto zmysle môžeme v slovenskom prostredí hovoriť o paralele k filologickému charakteru českého obrodenia, ako o ňom uvažoval V. Macura (MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu*. České národní obrození jako kulturní typ. Jinočany : H&H, 1995, s. 57, 156).

94 Tento koncept sa v Štúrových prednáškach prejavil výrazne pri výklade zakliatia v rozprávkach, kde ním motivoval zakliatie slovom (prekliatie ako typický rozprávkový motív): „Tretí spôsob [zakliatia; pozn. J. P.] je, keď vysloví slovo nad ním. Vidieť silu slova – je tak mocné, že zakľaje. Sme Slovania – a slovo nám je najsilnejšie. Slovo dobré nad zlým rečené – to víťazi!“ (ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 85). Úzko naň nadviazalo levočské filozofické zázemie: „Slovo Slovanstva vyvedie pravdu božiu pred tvár zakliateho ľudstva“ (Pavol Dobšinský: *Slovo Slovanstva*, 17. zasadnutie Jednoty v šk. roku 1846/47; cit. podľa ČEPAN, Oskár: *Romantický „duch“ a Levoča*. In: *Literárny archív* 12/75. Martin : Matica slovenská, 1976, s. 20).

95 ŠTÚR, Ludovít: *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí*. In: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 184.

26 Nebudeš sa do nich zapierať, nebudeš rovným sa odplácať, ale pomyslíš si na toho synka najmladšieho v živote a v povestiach našich! Ale ver' vyberú sa aj z tvojich bratov takí, ktorí ťa privítajú bratsky, bo hovoríš v reči otcov, v reči bratskej, ideš k nim s dobrými slovami a máš srdce dobré k matke našej.“⁹⁶

Do tohto obrazu vložil Štúr jeden z najoriginálnejších významov zakliatia v slovenskom romantizme vôbec, odkazujúci k zábleskom autorovho realizmu, prakticismu, kriticizmu a skeptizmu. Význam tu naráža na romantický rozprávkový šat a predznamenáva onen príznačný obrat v prístupe ku skutočnosti, ako ho pomenoval Rudolf Chmel: „Vo chvíli, keď sa Štúr zmenil na politika, prestával čoraz väčšmi byť vizionárom, idealistom.“⁹⁷ Mechanizmy generované poetikou rozprávky Ľudovít Štúr na tomto mieste stavia proti sebe a pre rozprávkový svet vytvára cudzorodú, alogickú väzbu: odkliatie, ktoré je riešením východiskovej nedostače, sa v tomto obraze stáva jej zdrojom. Záver spisu v tomto zmysle akoby už bol úvodom novej rozprávky...

VII.

Literárne konkretizácie alegórie zakliatej krajiny pracujú s poetikou rozprávky spravidla bez toho, aby rozprávkový model výraznejšie narúšali, spochybňovali alebo prevracali. Nemožno však zovšeobecniť, že tento typ poézie iba prvoplánovo odkazuje „ku konkrétnej udalosti, ‚reálnemu materiálu‘, ponad ktorý hľadá ‚pravý‘ ideový zmysel vo sfére ‚večnej‘ morálky, večného boja dobra so zlom (P. Kellner-Hostinský)“ alebo sa, naopak, „od neurčitých citov, neurčitej túžby, poznačenej síce transcendentálnym poňatím dobra a zla, upína ku konkrétnej spoločenskej aktivite (J. Botto)“.⁹⁸ Alegórie zakliatej krajiny a širšie poézie uplatňujúca príbuzné rozprávkové motívy neponúka iba naivne optimistické vízie lepšej perspektívy v zmysle básnických náprotivkov „k apriórnym filozoficko-historickým tézám“ (Rudolf Chmel). Intencionálne smerovanie k archetypovým významom rozprávky je síce podmienené koncepcne a súčasníci ho vnímali ako záväzné,⁹⁹ ale určujúcu „etickú“ vlastnosť rozprávkového sveta, finálne víťazstvo dobra, neprijímali absolútne a bezvýhradne. Z hľadiska riešení, ktoré ponúkajú literárne konkretizácie alegórie zakliatej krajiny (excerpované z literárneho materiálu), je možné abstrahovať tri modely, ako ich generovalo slovenské romantické myslenie.

Prvý – nazvime ho hrdinský, „optimistický“ – model zodpovedá Štúrovmu konceptu zavŕšenia vývoja svetového ducha v slovanskom veku. Riešenie

96 Tamže, s. 184 – 185.

97 CHMEL, Rudolf: Doslov. In: ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 655.

98 Voľne cit. podľa ŠMATLÁK, Stanislav: Romantická epika alegorická. Poznámky k vývinu slovenskej epickej poézie V. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*, 1959. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 26 – 27.

99 V tejto súvislosti nemôžem súhlasiť s názorom Oskára Čepana, ktorý na margo básnickej tvorby Jána Bottu hovorí o „intuitívnom smerovaní k archetypovým významom ľudovej rozprávky“ (ČEPAN, Oskár: Bottov asketický hrdina. In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 2, s. 89). Konfrontácia jeho tvorby s teoretickým inštrumentárium levočského zázemia s východiskom v Štúrovej koncepcii naopak ukazuje, že básnik ho cielene literárne naplňal, podobne ako ďalší Levočania, motivovaní potrebou čo „najvernejšie“ konkretizovať postulované idey, ktoré vnímali ako záväzné. V tejto snahe môžeme vidieť príčinu explicitnosti, prvoplánového verbalizmu a „presílly veršovania“ na úkor poézie (Pavol Vongrej) alebo na druhej strane výraznej umeleckej nevyrovnanosti naprieč tvorbou predovšetkým u menej básnickej

dosahuje hrdina aktívne, fyzickým bojom – „odklínanie krvou“ (Samo Bohdan Hroboň),¹⁰⁰ alebo fyzicky pasívne, čistotou srdca a mysle – „mocou cnosti“ (Ján Francisci). Podmienkou dovršenia cieľa je v oboch variantoch spravidla bezvýhradná žertva subjektu:

„Čo to za šum vstáva mati od Oravy,
či sa to zem trasie, či nesú mrákavy?
Zem sa to netrasie, nenesú mrákavy,
to pluky stúpajú, to vejú zástavy.
Idú Rusi bratia vrahov premáhati,
idú rod slaviansky krvou odklíňati.
Keby bolo mati umrieť za tých bratov,
za každý ich život dať tisíc životov.
,Nie tak tebe umrieť syn zakliatej matky,
bude teba za rod hynúť bez pamiatky.‘“¹⁰¹

„Ale kto väzby chce zlomiť zakliata,
sám sa k obeti musí odhodlať, a
jak boží anjel musí byť nevinný;
lebo priestupok len jeden jediný,
nielen zatratí večne všetečníka,
ale aj kliatby tuhšie pozamyká.‘“¹⁰²

Spracovania motívu zakliatej krajiny sa polarizujú práve na tejto osi. „Bojový“ variant reprezentujú spravidla básne užšie alebo v prevažnej miere vlastenecké, idealisticko-pacifistický variant zasa mesianistická a k mesianizmu tendujúca poézia. Perspektívou je v oboch buď pozitívna zmena manifestovaná v sujetovom pláne básne, alebo vyjadrenie nádeje v takúto zmenu z perspektívy lyrického subjektu, prípadne autorskej inštancie. Akcent na pozitívnu historickú perspektívu spolu s konceptom hrdinu odhodlaného dosiahnuť svoj nadindividuálne (čiže v prospech kolektívu) formulovaný cieľ aj na úkor vlastnej smrti spája tento typ poézie s poéziou Sama Chalupku a Janka Kráľa, manifestujúcou „kategóriu života“, ktorú Vladimír Macura označil za „koreň dôležitého pojmu štúrovskej filozofie“.¹⁰³

nadaných jedincov. Príznačne možno na tomto mieste citovať z básne Hlas Tatier Pavla Dobšinského:

„Tatra slovenská, ty od tisíc rokov / v závoji čiernom kliatby a hlivenia, / v zástere bludov, biedy, živorenia, / stá kryštál v blate, ktorý tisíc krokov / šliape, ukryté tajomstvo pred svetom, / ty skryté nebo ku slávnym výletom!“ (cit. podľa: *Keby si počul všetky tie víchrice... Výber neznámej slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 158).

100 O „odklínaní krvou“ hovorím na tomto mieste výlučne v kontexte citovanej básne, kde sa táto metafora skutočne vzťahuje k obrazu fyzického boja. Inak v kontexte Hroboňovej poézie vyjadruje pokrvné väzby (k tomu SOMOLAYOVÁ, Ľubica: *Mystická misia S. B. Hroboňa*. Bratislava : Ars poetica, 2008).

101 Samo Bohdan Hroboň: Dumky sokolove. Cit. podľa odpisu z listu Pavlovi Dobšinskému, t. č. redaktorovi Sokola, 11. mája 1860 (list č. 115). HLEBA, Edmund: *Listy Sama Bohdana Hroboňa*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 140.

102 Ján Francisci: Obeť. Cit. podľa FRANCISCI, Ján: *Iskry zo zaviatej pahreby*. Ed. Cyril Kraus. Bratislava : Tatran, 1977. Cit. podľa elektronickej verzie dostupnej na stránke http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1141/Francisci_Iskry-zo-zaviatej-pahreby/6.

103 MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu*. České národní obrození jako kulturní typ. Jinočany : H&H, 1995, s. 215.

Akákoľvek nejednoznačnosť či spochybnenie ústrednej tézy Štúrovho konceptu, jeho „nádeje v budúcnosti“,¹⁰⁴ odkazujú k druhému – povedzme „skeptickému“ – modelu. Jeho zastúpenie v korpuse literárnych textov sledovaného obdobia je síce skromné, no ich prítomnosť predstavuje významný marker vnútornej diferenciacie romantickej poézie a ukazuje sa tiež ako dôležitý indikátor literárnej hodnoty básní.¹⁰⁵ Skôr latentne a medziriadkovo, ale predsa ponúkajú skrytú polemiku s dominantným modelom a v tejto funkcii zviditeľňujú „rub uvedomovania si projekcie ideálu“¹⁰⁶ (napr. Ján Botto v „nedokončenom závere“ *Svetského víťaza*, Mikuláš Dohnány v básni *Prorok*). Krajnou polohou skeptického modelu je trpitelský variant, v ktorom subjekt celkom rezignuje na možnosť zmeny/nápravy: „Ja som zišiel zo salaša a dnes zase naspät idem. Modlil som sa na horách i doma za všetkých nás, ale musíme pretrpieť čas kľatby našej. V neslýchanej je priepasti vek náš a nemôže sa ešte vydriapať k Bohu svojmu. Musíme veriť a trpieť.“¹⁰⁷

Začiatkom šesťdesiatych rokov potvrdzuje napokon legitimitu „optimistického“ modelu jeho prevrátený, parodický variant.¹⁰⁸ V básni *Valibuk* (1860) Samo Chalupka spracováva motív rozprávkového hrdinu, ktorý vďaka nadľudskej fyzickej sile premôže personifikácie zla, v otvorene nevážnej, vo vzťahu k hrdinskému modelu z alegórií zakľatej krajiny parodickej polohe. Príznakový je v tomto zmysle už podnadpis básne z časopiseckého vydania, ktorý v knižných výberoch nefiguruje, *Rečnovanka pre nášho Kuba*.¹⁰⁹ Týmto postupom zbavuje autor rozprávkového hrdinu mýtizačného kultúrneho nánosu, do ktorého ho v štyridsiatych rokoch zaobalila levočská básnická škola, a rozprávke „prinavracia“ (akcentuje) funkciu, ktorá jej dominuje vo folklórnom prostredí. Kým popolvárovský Svetský víťaz zosobňuje ideu romantického činu, Chalupkov Valibuk ju v geste „rečnovania“ spochybňuje.

104 „Potešuj sa s minulosťou, povzbudzuj sa vo filozofii, nádej maj v budúcnosti“ (P. Čendekovičovi, 16. februára 1835; ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch*. Doplnkový zväzok. Cestou života trnistou. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 11).

105 Podobne, ako som demonštrovala na príklade záverečného obrazu zo Štúrovho spisu, v ktorom autor uplatňuje rozprávkový model spôsobom cudzorodým pre poetiku rozprávky, práve texty, v ktorých autori tento model narúšajú, posúvajú či spochybňujú, sa javia ako umelecky najpôsobivejšie a literárne najhodnotnejšie.

106 MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu*. České národní obrození jako kulturní typ. Jinočany : H&H, 1995, s. 105.

107 Samo Bohdan Hroboň bratovi Ľudovítovi, 26. augusta 1847, list č. 92; HLEBA, Edmund: *Listy Sama Bohdana Hroboňa*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 109.

108 Na margo parodovania romantického mesianizmu v druhej polovici 19. storočia poukázal O. Čepan na určujúcu vlastnosť literárnej paródie – potvrdzovať, „že objekt jej záujmu je živý fakt, že jeho existencia v danom prostredí je aktívna, že ho nemožno nebrať na vedomie“. V tomto zmysle má parodizačný moment platnosť „argumentu sui generis prvoradého“ pre existenciu objektu, ktorý paroduje: „Ved čo vlastne v oblasti literárnej tvorby väčšmi potvrdzuje oprávnenosť nejakého faktu, ak nie to, že sa stane predmetom literárneho záujmu?“ (ČEPAN, Oskár: *Romantický mesianizmus a Samo B. Hroboň*. In: *K problematike slovenského romantizmu*. Martin : Matica slovenská, 1973, s. 97).

109 V polovici štyridsiatych rokov (presné datovanie rukopis neuvádza), pravdepodobne v súvislosti s Francisciho vydaním *Slovenských povestí*, si Samo Chalupka zaznačil do poznámok: „Povesti išli opravdovím detinským písaním a spôsobom a ňje zle, to stálo tímto detinským ducha ľudu nášho vítvorom. Ale mali sme tú nádeju že aj písba naša z detinského, taktó je ľahšie, taktó sa mi páči k mužskjemu, taktó biť máí“ príjde“ (Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. M38, bod 97). Citát síce primárne bezprostredne odráža Chalupkov názor na hodnotové diferencie medzi ponáškovou tvorbou a literatúrou „v pravom zmysle slova“, ako ich v spomienkach na básnika zdokumentoval aj Samo Medvecký (pozri Rozpomienky na Sama Chalupku. In: *Slovenské pohľady*,

Identifikované modely riešení potvrdzujú, že diferenciácia vo vnútri slovenského romantizmu je podstatne bohatšia, než sugerovali staršie výklady. Hoci by sa mohlo zdať, že tento typ poézie, spracúvajúci témy, donedávna hodnotené ako marginálne, mimo jadra „štúrovskej“ poézie (Rudolf Chmel), písali iba autori z takpovediac jednej línie slovenského romantizmu, ukázalo sa, že to tak nie je. Motív zakliatej krajiny a s ním spojený motivický okruh dotovaný rozprávkovou obraznosťou a symbolikou, ktorý Oskár Čepan označil za mesianistický,¹¹⁰ nie je ani výlučnou doménou básnikov levočského okruhu, z ktorých najreprezentatívnejší autori sú považovaní za „pohraničných“ – v zmysle pozicionovania sa na pomedzí „oficiálnej línie slovenského romantizmu (tzv. literatúra národného typu)“ a jej „neoficiálneho prúdu (mesianistickej literatúry)“¹¹¹ – ani nie je doménou mesianisticky orientovaných básnikov, ani výlučne vyjadrením vlasteneckých polôh, ktoré s obľubou akcentovali staršie výklady (Stanislav Šmatlák, Cyril Kraus).

Pramene

- BOTTO, Ján: *Básnické dielo*. Ed. Lubomír Kováčik. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006.
- BRTÁŇ, Rudo: Denníky Mikuláša Dohnányho. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II, 1959*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 221 – 227.
- DOBŠINSKÝ, Pavol: Mládež slovenská v Levoči od roku 1843 do 1848. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. C1403.
- DOHNÁNY, Mikuláš: *Dumy*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Tatran, 1968.
- ELIÁŠ, Michal: *Listy Jána Francisciho I*. Martin : Matica slovenská, 1991.
- FRANCISCI, Ján: *Iskry zo zaviatej pahreby*. Cyril Kraus (ed.). Bratislava : Tatran, 1977. Cit. podľa digitalizovanej verzie dostupnej na stránke http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1141/Francisci_Iskry-zo-zaviatej-pahreby/6.
- HLEBA, Edmund: *Listy Sama Bohdana Hroboňa*. Martin : Matica slovenská, 1991.
- Holubica*. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. C1398; faksimilné vydanie: Martin : Matica slovenská, 1977.
- CHALUPKA, Samo: [poznámky]. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. M38.
- CHALUPKA, Samo: *Básne a starožitnosti*. Jana Pácalová (ed.). Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014.
- Keby si počul všetky tie víchrice... Výber neznámej slovenskej poézie z polovice 19. storočia*. Pavol Vongrej (ed.). Bratislava : Tatran, 1966.
- KOLLÁR, Ján: *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická w pěti zpěvích*. We Wídni tiskem P. P. Mechitharistů, 1852.
- Nitra. Dar drahým krajanom slovenským obetovaní, vidáviná od Miloslava Jozefa Hurbana*. Ročník IV. V Skalici, písmom Fraňa Xaviera Škarnicla a sinou, 1847.

roč. 7, 1887, č. 10, s. 236; PÁCALOVÁ, Jana: Hlas barda. In: CHALUPKA, Samo: *Básne a starožitnosti*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 360 – 361), na druhej strane dominantný a charakteristický koncept „mužského“ postoja v Chalupkovej tvorbe, ako ho autor na tomto mieste vhodne vystihol, má výpovednú hodnotu aj vo vzťahu k predmetnej téme.

110 ČEPAN, Oskár: Ideovo-estetické problémy mladej romantickkej generácie. In: *Jednota mládeže slovenskej a literárny romantizmus*. Matica slovenská v Martine a Gemerská vlastivedná spoločnosť v Rimavskej Sobote, 1989, s. 28.

111 ČEPAN, Oskár: Vizionár praxe Mikuláš Dohnány. In: *Slovenská literatúra*, roč. 38, 1991, č. 1, s. 18.

- ŠTÚR, Ludovít: *Dielo v piatich zväzkoch. Doplnkový zväzok. Cestou života trnistou*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959.
- ŠTÚR, Ludovít: *Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok III. Slovanská ľudová slovesnosť*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955.
- ŠTÚR, Ludovít: *Dielo*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007.
- ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovenskej*. Martin : Matica slovenská, 1987.
- Zápisnica Jednoty mládeže slovenskej v Levoči 1845, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. M3 1A1.
- Zápisy Ústavu československeho v Levoči 1844/45. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. C1403.

Literatúra

- BŮTORA, Martin: Jazyk zmeny. In: *Odklínanie* (Texty z rokov 1967 – 2004). Bratislava : Kalligram, 2004, s. 203 – 205.
- COOPER, David L.: Padělký jako romantická forma autorství. Rukopisy královédvorský a Zelenohorský ze srovnávací perspektivy. In: *Česká literatura*, roč. 60, 2012, č. 1, s. 26 – 44.
- ČEPAN, Oskár: Bottov asketický hrdina. In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 2, s. 89 – 106 (z rukopisnej pozostalosti O. Čepana zostavila a zredigovala Eva Jenčíková).
- ČEPAN, Oskár: Ideovo-estetické problémy mladej romantickej generácie. In: *Jednota mládeže slovenskej a literárny romantizmus*. Matica slovenská v Martine a Gemerská vlastivedná spoločnosť v Rimavskej Sobote, 1989, s. 27 – 36.
- ČEPAN, Oskár: Romantický „duch“ a Levoča. In: *Literárny archív 12/75*. Martin : Matica slovenská, 1976, s. 15 – 28.
- ČEPAN, Oskár: Romantický mesianizmus a Samo B. Hroboň. In: *K problematike slovenského romantizmu*. Martin : Matica slovenská, 1973, s. 95 – 127.
- ČEPAN, Oskár: Romantický mytologizmus Petra Záboja Kellnera-Hostinského. In: *Slovenské pohľady*, roč. 105, 1989, č. 3, s. 94 – 99.
- ČEPAN, Oskár: Rozklad romantizmu. In: ČEPAN, Oskár – KUSÝ, Ivan – ŠMATLÁK, Stanislav – NOGE, Július: *Literatúra druhej polovice 19. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 19 – 321.
- ČEPAN, Oskár: Svetský víťaz Jána Bottu. In: *Ján Botto – život a dielo*. Ed. Július Bolfik. Rimavská Sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1983, s. 29 – 45.
- ČEPAN, Oskár: Vizionár praxe Mikuláš Dohnány. In: *Slovenská literatúra*, roč. 38, 1991, č. 1 s. 1 – 20.
- ČÚZY, Ladislav: *Literárnoestetická koncepcia Ludovíta Štúra v prednáškach o poézii slovenskej*. Nitra : Univerzita Konštantína filozofa, Filozofická fakulta, 2004.
- DOBIÁŠ, Dalibor: Rukopis královédvorský a zelenohorský: dvě staletí literárního života. In: *Rukopis královédvorský/Rukopis zelenohorský*. Brno : Host, 2010, s. 213 – 233.
- FAKTOROVÁ, Veronika: *Mezi poznáním a imaginací. Podoby obrozenského cestopisu*. Praha : Nakladatelství ARSCI, 2012.
- Historický slovník slovenského jazyka II*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992.
- HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009.
- CHMEL, Rudolf: Doslov. In: ŠTÚR, Ludovít: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 625 – 657.
- CHMEL, Rudolf: Mikuláš Dohnány. Život a dielo (1824 – 1852). In: DOHNÁNY, Mikuláš: *Dumy*. Bratislava : Tatran, 1968, s. 7 – 26.
- KOCHOL, Viktor: *Poézia štúrovcov*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955.

- KOVÁČIK, Lubomír: Básnik prvého sna. In: BOTTO, Ján: *Básnické dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 617 – 632.
- KOVÁČIK, Lubomír: Francisciho poézia v kontexte dobového estetického ideálu a umeleckej praxe. In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 1, s. 44 – 55.
- KRAUS, Cyril: *Poézia Jána Bottu*. Bratislava : Tatran, 1981.
- MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany : H&H, 1995.
- MARTÁK, Ján: Ján Botto. In: *Ján Botto. Súborné dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 7 – 83.
- Mýty naše slovenské*. Zostavili Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005.
- NUNNING, Ansgar (ed.): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno : Host, 2006.
- OTRUBA, Mojmir: Krece mýtu poezii: Erbenova Vrba. In: *Česká literatura*, roč. 20, 1972, č. 1, s. 37 – 54; v knižnom výbere OTRUBA, Mojmir: *Znaky a hodnoty*. Praha : Český spisovatel, 1994, s. 125 – 147.
- PÁCALOVÁ, Jana: Hlas barda. In: CHALUPKA, Samo: *Básne a starožitosti*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 356 – 366.
- PÁCALOVÁ, Jana: *Metamorfózy rozprávky (Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*. Bratislava : Ars Poetica, 2010.
- PÁCALOVÁ, Jana: My, vydavatelja (Stratégie, príčiny a dôsledky simulovania kolektívneho autorstva v Slovenských povestiach Augusta Horislava Škultétyho a Pavla Dobšinského). In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 2, s. 115 – 138.
- Slovník slovenského jazyka I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971.
- Slovník slovenského jazyka V*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965.
- SOMOLAYOVÁ, Lubica: *Mystická misia S. B. Hroboňa*. Bratislava : Ars poetica, 2008.
- ŠMATLÁK, Stanislav: Romantická epika alegorická. Poznámky k vývinu slovenskej epickej poézie V. In: *Litteraria II*, 1959. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 5 – 47.
- TANCER, Jozef: *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava : Kalligram, 2013.
- TARANENKOVÁ, Ivana: Sformovanie koncepcie: 1879 – 1881 (K literárnoestetickým názorom Svetozára Hurbana Vajanského). In: *Slovenská literatúra*, roč. 53, 2006, č. 1, s. 24 – 48; knižne *Fenomén Vajanský. Medzi ideálom umenia a ideou národa*. Bratislava : Ars Poetica – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010.
- TUREČEK, Dalibor a kol.: *České literární romantično. Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno : Host, 2012.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: Spevy Jána Bottu. In: *Národné noviny*, roč. 11, 1880, č. 59, s. 1 – 3, č. 60, s. 1 – 3, č. 62, s. 1 – 3, č. 63, s. 2 – 3.
- VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. V Turč. Sv. Martine : Tlačou knižtlačiarkeho účastinárskeho spolku. Nákladom vlastným, 1890.
- VONGREJ, Pavol: Predslov. In: ŠTÚR, Ludovít: *O poézii slovenskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 5 – 22.
- VONGREJ, Pavol: *Zlomky z romantizmu*. Bratislava : Tatran, 1982.
- ZAJAC, Peter: Literárne dejepisectvo ako synoptická mapa. In: TUREČEK, Dalibor – URVÁLKOVÁ, Zuzana (eds.): *Mezi texty a metodami*. Olomouc : Periplum, 2006, s. 13 – 22.